

Koca Mustafa Paşa Külliyesi
ve Restorasyon Çalışmaları
(2015-2019)

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları No: 143

**Koca Mustafa Paşa Külliyesi
ve Restorasyon Çalışmaları
(2015-2019)**

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına Sahibi
Burhan ERSOY

Yayın Koordinatörü
Şengül KONCAGÜL

Yayın Sorumlusu
Hayrullah ÇELEBİ

Koordinasyon
Gökhan KESKİN/Emre ÖZTÜRK

Editör
Mehmet KURTOĞLU

Redaksiyon
Murat SAV

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Aydın TİBET

Adres
Vakıflar Genel Müdürlüğü
İstanbul I. Bölge Müdürlüğü
Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü
No: 2 Kat: 5 Taksim/İstanbul
Tel: 0 212 251 88 10

ISBN: 978-975-17-4758-7

Yayın Yeri ve Yılı
İstanbul-2021

Kitap, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bir kültür hizmetidir.
Kitaptaki yazılardan yazarları sorumludur.
Katkılarından dolayı AN-SA Abide Yap Res. Proje Taah. Tic. Ltd. Şti'ne teşekkür ederiz.

Koca Mustafa Paşa Külliyesi ve Restorasyon Çalışmaları (2015-2019)

Yayına Hazırlayan
Murat SAV

Vakıflar Genel Müdürlüğü

BEŞ ASRI AŞKIN TARİHİYLE KOCA MUSTAFA PAŞA (SÜN BÜL EFENDİ) KÜLLİYESİ

DR. OSMAN TAŞKIN

Yahya Kemal'in dizelerinde ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir'inde değinmeden geçemediği Koca Mustafa Paşa Külliyesi yüzyıllardır İstanbul halkının manevi dünyasında yer etmiş bir mekandır. Aynı zamanda İstanbul'a özgü bir mahallenin şekillenmesinde de rol almış şeyh ve dervişleriyle şehrin esnafı, sanatkarı ve halkıyla sosyal birliktelik sağlamıştır. Kaçınılmaz değişim rüzgârı çevresine uğrasa da onun ziyaretçisinde bıraktığı asûde bir mekân olma özelliğini yok edememiştir. Yahya Kemal'in, *Âhiret öyle yakın seyredilen manzarada, O kadar komşu ki dünyaya duvar yok arada dizesindeki dünya ve ahiret bir bakıma külliye*nin iki ismini temsil etmektedir; Koca Mustafa Paşa veya Sünbül Efendi Camii. Bu iki isim ilk başta bir kafa karışıklığına neden olsa da külliye ile ilgili ayrıntılar iki ismin de yaşatılması gerektiğini bir kez daha göstermiştir. Bilindiği üzere tarihimizde camiler bânileri veya varsa vakıflarının adıyla marufturlar. Buradan hareketle bu çalışmada öncelikle iki isim mevzusuna değinilerek külliye'nin ilk inşasından günümüze fiziki yapısı, oluşumu ve geçirmiş olduğu tamiratlar ele alınacaktır. Külliye'de çalışan personelin günlük ücretleri, vakıf yönetimi ve bu yönetimde Sünbül Sinan Dergâhı'nın rolü ele alınacaktır. Ayrıca külliye'nin gelir ve giderleri de yapılan çalışmalardan istifade edilerek bütüncül bir

yaklaşım tarzıyla geniş bir perspektif sunulmaya çalışılacaktır. Çalışma, ilk kez kullanılacak arşiv kayıtları ile külliye hakkında yapılmış çalışmalar ve yazılı kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak öncelikle belirtmek gerekirse, birinci başvuru kaynağı olan vakfiyenin özeti elimizde mevcut ise de yaptığımız araştırma çerçevesinde orijinal vakfiyenin veya tam kopyasının da arşivlerimizde olmadığını artık kesin olarak söyleyebiliyoruz. Zira vakfiye kaydının olmadığı XIX. yüzyılın başlarına ait resmi yazışmalara da geçmiştir. Bunun yerine özet şeklinde 953/1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri ile 1866 tarihli Şeyh M. Rıza Efendi'nin metrukatı arasındaki bir defter bulunmaktadır (Öztürk 2004: 11; Vakıf Tahrir 1970: 366-368).

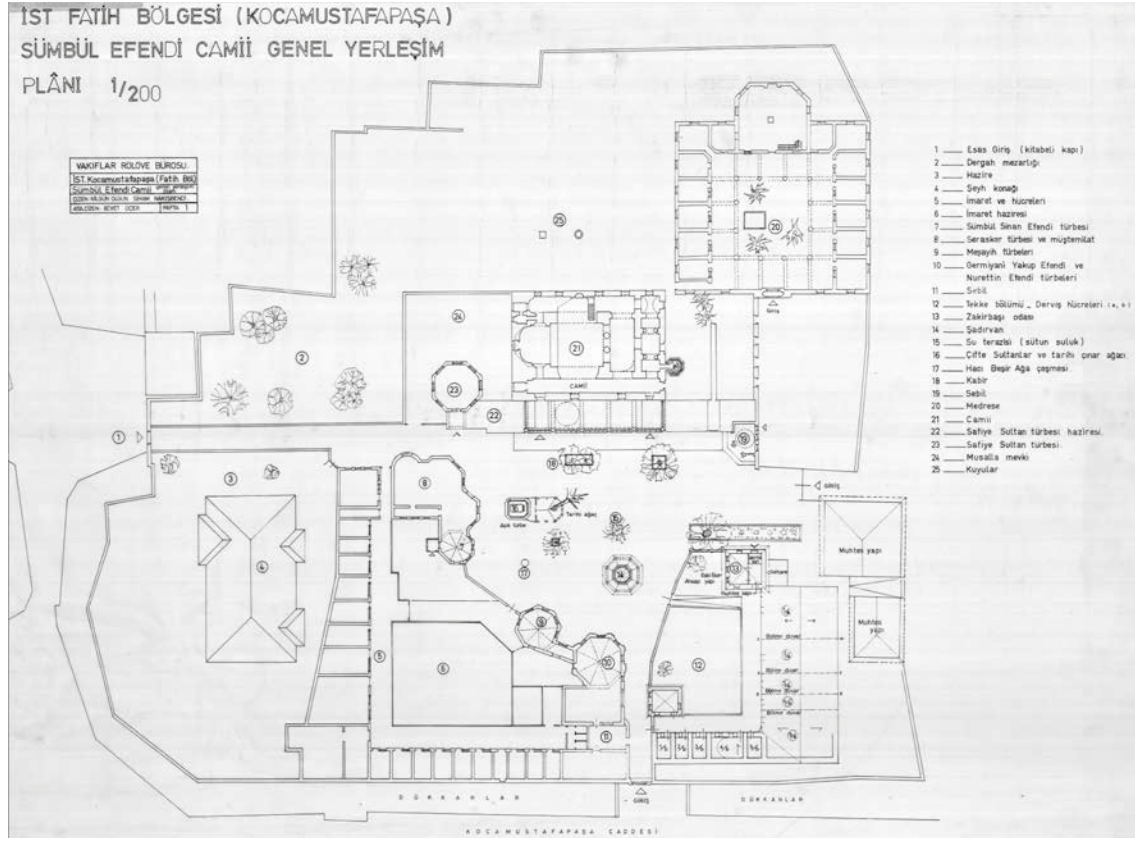
Koca Mustafa Paşa Camii İstanbul'un yedinci tepesinde (Kuban 1996: 234) ilk olarak V. veya VI. yüzyılda yapıldığı düşünülen bir manastırın ayakta kalabilen kilisesi tadil edilerek II. Bayezid (1481-1512) zamanında Veziriazam Koca Mustafa Paşa tarafından 1486 yılında camiye çevrilmiştir (Eyice 1953:155-157; Hadika 2001: 220). Cami, büyük ihtimalle XV. yüzyılın sonlarında yeni kurulan mahalleye adını vermiş ve KocaMustafa Paşa Mahallesi olarak 1968'lere kadar da tarihi dokusunu korumuştur (Kuban 1996: 277). XVII. yüzyılda bu mahallenin etrafı birer ikişer katlı ve bahçeli evlerle çevrili olduğu, Ağa çayırı denilen arazinin bir köşesinde olarak tarif edilen Sünbülî dergâhının, Çayır Tekkesi veya Pazar Tekkesi olarak da anıldığı söylenmektedir. Mahallede Ağa Çayırı Mescidi, bir meydan çeşmesi, demir çıkırlıklı bir kuyu olduğu, mahalle pazarının da cuma günleri kurulduğu anlaşılmaktadır (Kömürçiyen 1988: 68, 280).

Zamanla Sur içi İstanbul'una adını vermiş olan Koca Mustafa Paşa Camii, Sünbülüyye tarikatının merkez dergâhı olarak kullanılmıştır (Eyice 2002: 133). Resmi kayıtlara da bu şekilde geçmiştir. Kayıtlar genelde; *Koca Mustafa Paşa hayratından Sünbül Efendi Dergâhı* (COA.İ.ŞD.: 113/6779), *Koca Mustafa Paşa'daki Sünbül Sinan Dergâhı* (COA.ZB.: 380/133), İstanbul'da zencirli servi nezdinde *Koca Mustafa Paşa Camii ve Zaviyesi* (COA. C.EV.:275/14033) şeklindedir. Bazılarında, *Koca Mustafa Paşa Tekkesi* şeklindedir (Galitekin 2003: 88). Bu durum, dergâh şeyhlerinin veya genel olarak dergâhın halk nezdinde ulaşılmış olduğu saygınlıktan öte dergâh şeyhlerinin Koca Mustafa Paşa'nın kurmuş olduğu vakıfta vakıf nazırı olarak görev yapmaları; şeyh ve dervişlerinin külliye dini hizmetleri yerine getirmeleri sonucunda meydana gelmiştir (A. EV. MKT. CHT: 203/277). Resmi kayıtlarda Koca Mustafa Paşa hayratından/vakfından *Sünbül Efendi Dergâhı* ibaresi halk nezdinde *Sünbül Efendi Camii* olarak şöhret bulmuştur. Bu yaygın söyleyiş 1885 yılına ait resmi bir rapora da daha önceki resmi kayıtlarda pek rastlanmayan bir şekilde, *Koca Mustafa Paşa Vakfı hayratından Sünbül Sinan Camii ile Dergâhı...* şeklinde geçmiştir (COA.İ.ŞD.:75/4444). Anlaşılan o ki son dönemlerde resmi kayıtlara veya tutanaklara halk nezdinde meşhur olduğu gibi, Sünbül Sinan Camii şekliyle geçmiştir.

KÜLLİYENİN BİRİMLERİ, ÇALIŞANLAR ve ÜCRETLERİ

Barkan ve Ayverdi tarafından neşredilen İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde külliye'nin "vakfülmerhûmül mağfûrûn leh es-sa'îdüş-şehîd Mustafa Paşa b. Abdülmü'în" başlığı ile kaydedilen vakfiyesine göre; cami, imaret, medrese, hangâh ve mekteb olmak üzere beş ana yapıdan oluşmaktadır (Barkan-Ayverdi 1970: 366). Topluca baktığımızda külliye; cami ana yapısı etrafında medrese, imaret, hangâh, türbeler,

Şekil 1
Vaziyet planı (Vakıflar
İstanbul I. Bölge
Müdürlüğü Arşivi,
Çizen E. Üçer, N. Olgun,
S. Nakşibendi).

çeşme ve sebiller ile duvarla çevrili avlu içinde tekke şeyhleri ve birçok tanınmış kişilerin mezarlarının bulunduğu bir hazireden oluşmuştur.

Bu konuya ayrı bir başlıkta külliye'nin oluşumu ve geçirdiği onarımlar başlığı altında devam edilecektir. Şimdi külliye'nin birimleri ve çalışanlar ile bunlara ödenen günlük ücretleri ele alalım.

Cami

Cami külliye'nin merkez binasını oluşturmaktadır. Kiliseden çevrilmiş camilerden çok farklı bir karakteri olup, Türk sanatı açısından önemli bir yere sahiptir (Şekil 1). Eyice'nin ifade ettiği gibi kiliseden çevrilen diğer camilerin hiç birisinde rastlanmayan bir şekilde Bizans karakteri gizlenerek camiye çevrilmiştir (Eyice 1953: 162). Çünkü cami, eski kiliseden sadece dört ana payeyi ve bunların arasındaki bağlantıyı sağlayan dört büyük kemeri muhafaza ederek, adeta baştan şekillendirilmiştir. Türk mimar öncelikle eskisine tamamen dikey olan kuzey-güney yönünde bir aks vererek hem yapıya kible istikameti sağlamış hem de enine uzanan bir ibadet mekanı elde ederek saflar halinde sıralanmak için uygun hale getirmiştir. Yani binanın aksını doğudan hafifçe güneye değiştirerek, çarpık bir kible yönü meydana getirmekten kaçınmıştır. Ardından kilise yapısındaki yan dehlizlerin beşik tonozları, iç tarafta dayandığı sütunlarla birlikte kaldırmıştır. Açılmış bu iki yan dehlizin üzerine iki yarım kubbe yerleştirmiştir. Kilise zamanındaki batı girişini de kapatarak kible duvarının karşısında iki yeni giriş açıp, duvarın dışına

Sekil 2
Külliyenin cami, medrese
ve türbesi, 1975
(Müller-Wiener 2001: 173).

büyük ve gösterişli bir son cemaat yeri konurmuştur. Kible aksının sağ tarafına da batı duvarı önüne bir minare inşa etmiştir. Son olarak da Bizans yapısı bir iskeletin etrafında bütün dış duvarları taş bir duvar kılıfı içine alıp, yepyeni bir bina elde etmiştir. Bunu yaparken Türk mimarlık tarihini etkileyecek bir buluş gerçekleştirilmiş de oluyordu. Kilise binasının iskeletinden yeni bir cami inşa ederken daha sonraları geliştirilecek bir kubbe sistemi de keşfedilmiş oluyordu. Nitekim iki yarım kubbe ile desteklenen bir ana kubbeli sistem ilk defa bu camide uygulanmıştır. İstanbul'daki Bayezid Camii'nde de aynı sistem daha geniş ölçüde kullanılmış sonraları daha da gelişmiştir. Bu yönüyle de cami Türk mimarisinde ayrı bir öneme sahiptir (Eyice 1953: 170-175).

Cami, mimari açıdan olduğu gibi geniş cemaatiyle İstanbul'un dini hayatında hep önemli bir yer edinmiştir. Bu özelliğinden dolayı XX. yüzyıl başlarında selâtin cemileri derecesinde beş vakitte kalabalık bir cemaate sahip olduğu için şura-yı evkafın 13.10.1920 tarihli kararına göre üçüncü sınıfın birinci kısmına terfi edildiği görülmektedir (VGMA.Defter.00135.00043). Bunda caminin Sünbüliye tarikatının merkezi olması ve caminin semâhâne ittihaz olunması etkili olduğu söylenebilir. Zira dergâhın zikir halkalarının cami içinde gerçekleştirildiğini kesin olarak söylemek mümkündür (COA.EV.MKT.01433.00150). Bundan başka camide kandil geceleri minarelerde kandil yakılması geleneğinin bu cami minaresinde (Eyice 1962: 14, 61, 62), 1577 Koca Mustafa Paşa Dergâhı şeyhi olup, hac vazifesini yaptıktan sonra Yemen'de vefat eden Necmettin Hasan Efendi'nin başlatmış olduğu ifade edilir. Bundan sonra daha da genişletilerek ramazanın birinci gecesinden bayram gecesine kadar minarelerin kandil ile aydınlatılması geleneği tüm İstanbul'a ardından diğer şehirlerde yayılmıştır. İstanbul'da tüm cami minarelerinde kandil yakma geleneği 1610 tarihinde I. Ahmed zamanında başladığı bilinmektedir (Ali Rıza Bey 2001: 194). Mumların iplere dizilerek iki minare arasına gerdirme şeklinde yapılan yazı yazma geleneği olan mahyacılık da 1617 yılında ilk olarak Sultan Ahmet Camii'nde başlamıştır (Taşkın 2017: 1325).

Bunlardan başka caminin sağ kapısı üzerindeki 1489 tarihli Arapça kitâbe, Şeyhülislam Efdal-Zâde Seyyid Hamîdüddîne; sol taraftaki kapı üzerindeki kitâbe ise, II. Bayezid'in defterdarı, tarihçi İdris-i Bitlisi'ye aittir (Öz 2015: 92). Ekmekçi-Zâde Ahmet Paşa caminin sağ tarafına cami büyüklüğünde yaptırmış olduğu kısım şimdi bulunmamaktadır. Şeyhülislam Veliyüddin Efendi tarafından yaptırılmış olan son cemaat yerinin önünde bulunan iki kitâbenin birisi II. Mahmud, diğeri Sultan Abdülmecid'e aittir. Son cemaat yerinin önündeki iki kitâbe ile türbelerdeki kitâbeler hattat Yesârî-zâde Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmıştır (Öz 2015: 92; Baltacı 1982: 6-8).

Camide görev yapan personele baktığımızda vakıf tahrir defterinde dini hizmeti yerine getirecek personel ile mektep ve hangâh personeli giderleri bir başlık altında kayıtlıdır. Buna göre günlük 113 akçe, yıllık 40.680 akçe tahsisleri olduğu görülmektedir. Ancak bunun sadece cami personeli için ayrılan kısmının Şekil 3'te görüldüğü üzere 31 akçedir. Görevli sayıları ve ücretlerinde diğer camilerde olduğu gibi zamanla değişimler yaşanmıştır. Şekil 4'de XIX. yüzyıl sonlarına ait personel listesinde bunu net olarak görmek mümkündür.

Konunun ayrıntılarına geçmeden önce külliye çalışanları mevzusunda günümüzden anlamca farklı iki kavramdan *cihet* (yön/taraf) ve *vazife* (görev)'den bahsetmek yerinde olacaktır. Vakıf literatüründe personelin gerçekleştirdiği iş veya hizmete *cihet* bunun karşılığında aldığı ücrete de *vazife* adı verilmektedir. Çalışmada da bu anlamda kullanıldığını belirtelim.

Şekil 3. İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre Cami Çalışanları ve Ücretleri (Vakıf Tahrir 1970: 368)

Sıra	Görevli	Günlük Ücret (akçe)
1	Cihet-i hitâbet	5
2	Cihet-i imâmet	5
3	Cihet-i sermahfil	2
4	Cihet-i devirhânân 5 neferen fi 1	5
5	Cihet-i müezzinân (-) neferen	8
6	Cihet-i kayımân	4
7	Cihet-i siracı	2
Toplam		31

Şekil 4. Vakıf Defterine Göre Cami Çalışanları ve Ücretleri (XIX. yüzyıl sonu) (COA.EV.d.18437.00017)

Sıra	Görevli	Aylık Ücret (Kuruş)
1	İmâmet neferen 2	180
2	Hitâbet	80
3	Müezzin neferen 5	500
4	Müezzin ahşami	65
5	Devirhânân neferen 5	120
6	Kayım-ı evvel ve sani	160
7	Kayım-ı salis	70
8	Siraci-yi minare	50
9	Nokta ve ta'rif	40
10	Kayım-ı türbe	40
11	Muvakkit	100
12	Hamsez? Ciheti	14
Toplam		1419

Hatip: İslam ilmine hâkim özellikle Cuma ve haftanın diğer bazı günlerinde dini nasihatler ve bilgiler veren aynı zamanda birden fazla camide görevli kişilerdir. Vakfiyede tanımlanan cihetin gereğini yerine getirmesi karşılığında yine vakfiyede belirlenen vazifesini alırdı. Hatiplik görevi personelin sürekli camide bulunmasını gerektiren bir görev de değildi aynı zamanda. Camide cihet-i hitabet yani hatiplik görevini yerine getirecek hatip efendi vakfiyeye göre 5 akçe alırken XIX. yüzyıl sonlarında 80 kuruş aldığı görülmektedir (Şekil 3; Şekil 4). Personel defterinde de 80 kuruş maaşına ek olarak 24 kuruş ve 2 çift fodula bedeliyle birlikte toplam 104 kuruş aldığı anlaşılmaktadır (VGMA. Defter.00135.00043).

İmam: Camide namaz kıldırma görevli imam ilk başlarda bir tane iken daha sonra imam-ı evvel ve imam-ı sâni olmak üzere iki tanedir (COA.EV.MH., 01051.00322). Vakfiyede belirtildiği gibi 5 akçe ücretinin zamanla 10 akçeye çıkarılmıştır (COA.EV.MH., 01051.00322). XIX. yüzyıl ikinci yarısında 60 kuruş maaş (VGMA. Defter., 00900.00099) iki çift fodula aldığı, daha sonra da maaşının 90 kuruşa yükseltildiği anlaşılmaktadır (Şekil 4). Personel defterinden anlaşıldığına göre imam-ı evvelin 60 kuruş önceki maaşına 30 kuruş daha eklenerek 90 kuruşa yükseltildiği görülmektedir. Bu kayda göre günlük 2 çift fodula istihkakı bulunurken imam-ı sani de aynı şekilde maaş almasına karşın fodula istihkakının günlük 1 çift olduğu anlaşılmaktadır (VGMA. Defter. 00135.00043).

Sermahfil: Sermahfil camide belli zamanlarda kuran okuyan devirhanların başı için kullanılan bir cihet idi. Örneğin Nuruosmaniye Camii'nde görev yapan devirhanın her birine 10'ar akçe onların başı olan sermahfile de ayrıca 5 akçe ücret ödenmesi gerektiği vakfiyesinde kaydedilmiştir (Taşkın 2017: 309). 1803 tarihinde yevmi 2 akçelik sermahfillik cihetinin Mustafa b. Mehmet'in vefat etmesiyle oğluna intikal etmiştir (VGMA. Defter. 00676.00098). XIX. yüzyıl sonlarına ait personel listesinde görülmesi de bu cihet başka bir görevli tarafından yapılmakta ücretini de onun aldığı görülmektedir (COA.EV.MH.00511.00162). Zaten XIX. yüzyıl başlarından itibaren bu tarz uygulama büyük camilerde de görülmekte olup genel bir uygulama halini aldığını söylemek mümkündür (Taşkın 2017: 300-302).

Devirhan: Devirhân, camilerde namaz vakitlerinden önce Kur'an okumakla görevli olanlarla ilgili kullanılan bir tabirdir (Pakalın 1983: I, 436). Vakfiyeye göre 5 tane devirhanın 1'er akçe ücret aldığı Şekil 3'te görülmektedir. 1805 tarihinde bu cihetin yine 1'er akçe olarak kayıtlara geçtiği anlaşılmaktadır (VGMA. Defter.00674.00040). 1883 yılına ait bir belgeden önceki ve yeni zamlarla birlikte devirhanın aylık 12 kuruş vazife aldığı anlaşılmaktadır (IMUF.EHMM.00676.00024). Bu ücret sonraki yıllarda da aynı şekilde kalmıştır (COA.EV.MKT.CHT.00685.00110).

Müezzin: Camilerde ezan ve salâ okumak ve namazlarda kamet ile diğer görevleri yerine getiren personeldir. Vakıf tahrir defterinde kaç tane müezzin olduğu belli değildir. 1797 tarihli bir arşiv kaydında yevmi 4 akçe vazife ile müezzinlik cihetini Hasan ibn-i Mustafa kendi rızasıyla Seyyid İsmail Dede'ye ferağ etmiştir (VGMA. Defter.00676.00018). Bundan sonraki birçok kayıta da yine müezzinlik cihetinin 4 akçe vazifesi olduğu anlaşılmaktadır (COA.EV.MH.00383.00217; COA.EV.MH.01043.00092; COA.EV.MH.01044.00404). Bu durumda Şekil 3'te görüldüğü üzere müezzinler için 8 akçe vazife tahsis edildiğine göre başlangıçta 2 müezzin görevlendirilmiş zamanla bu sayı 5'e çıkmıştır (Şekil 4). Ayrıca ilk

başlarda olmayan sala müezzinliği cihetinin daha sonra tahsis edildiği bunun için de günlük 2 akçe ödeneceği anlaşılmıştır (VGMA. Defter.00680.00090). Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci müezzinlerin ücretlerine 1873 senesinde 50 kuruşluk zam yapıldığı günlük bir çift de fodula istihkaklarının olduğu anlaşılmaktadır (COA.EV.MKT.CHT.00487.00276). XIX. yüzyıl sonlarında 5 kişilik müezzin kadrosuna 500 kuruş ödendiğine göre müezzinlerin aylık vazifelerinin 100 kuruş olduğu sonucu çıkmaktadır (Şekil 4). Bundan başka en son personel listesine göre müezzin-i evvel 50 kuruş üzerine 50 kuruş daha zamlı 100 kuruş maaş, günlük 2 çift fodula, diğer dört müezzinin de aynı şekilde verilen zamlı maaşlarının 100'er kuruş günlük 1'er çift de fodula aldıkları anlaşılmaktadır (VGMA. Defter.00135.00043).

Kayım: Cami içerisinde temizlik görevini yerine getiren görevlilere verilen isimdir (Pakalın 1983: 223; Özmel 2002: 107). Tahrir defterinde kayımlık ciheti kaydında kayımmânân yani kayyımlar şeklinde çoğul kaydedildiği halde 4 akçe vazife olması ücretlerin 1'er akçe olduğu anlamına gelmektedir. Ancak bu ücret genel ücret politikası çerçevesinde azdır. Oysa başka arşiv kayıtlarında kayımlık cihetinin yevmi 5 akçe olduğu görülmektedir (COA.EV.THR.00058.00276; COA.EV.MH.00968.00210). Ayrıca arşiv kayıtlarında kayyım-1 evvel, kayyım-1 Sâni ve kayyım-1 sâlis (COA.EV.MKT.03505.00494; COA.EV.MKT.03505.00498) olmak üzere üç cihetten başka bir de yevmi 1 akçe vazife ile Rahime Hatun Türbesi kayımlık ciheti bulunmaktadır (COA.EV.MKT.03505.00485; COA.EV.MH.01314.00486). 1890 tarihinde türbe kayyımının aylık 20 kuruş maaşı ve günlük iki çift fodula istihkakı olduğu anlaşılmaktadır. Kayyım-1 evvel ve sâninin ayrı ayrı 80 kuruş, kayyım-1 sâlisin ise 70 kuruş maaş aldığı görülmektedir (VGMA. Defter.01837.00172). Buna ilave olarak son dönem personel defterinde de 70 kuruş maaşlarıyla birlikte 12 kuruş da fodula bedeli aldıkları görülmektedir (VGM. Defter.00135.00043).

Sıracî: Aydınlatma aracı olarak kandil ve mum kullanıldığı için bunları yakanlara kandilci manasından da sıracî denilmiştir (Pakalın 1983: 236). Camide vakıf tahrir defterine göre bir sıracî olduğu ve günlük 2 akçe vazife aldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3). Minarede kandil yakılmaya başlanmasından sonra bunun için de ayrı bir cihet tahsisi yapıldığı görülmektedir. XIX. yüzyıla ait kaynakta görevli *sırac-yi minare* olarak geçmekte ve aylık 50 kuruş maaş almaktadır (Şekil 4). Bu iki cihet ayrı kişilerin uhdesine verildiği gibi bir kişinin uhdesine de verilmiştir (COA.EV.THR.00040.00064). Mesela günlük iki akçelik cami içi (derûn-ı cami-i şerif) diğeri iki akçelik *sırac-yi minare* cihetleri Esseyid Mahmud'un tasarrufuna verilmiştir (VGMA. Defter.01808.0003.00048). Daha sonra bu cihet imam, müezzin, kayyım ve mahzenî cihetleriyle birlikte başka birinin tasarrufunda olduğu görülmektedir. Bu tür cihetler cami ve çevresi için vazgeçilmez görevler olduğundan XX. yüzyıla kadar devam edegelmiştir (COA.EV.MKT.CHT.00814.00003).

İmaret (Aşevi)

İstanbul Tahrir Defteri'nde yer alan vakfiye kaydına göre imaret, çifte hamamın yanında yer alıyordu. Hangâh ile imaretin yerinin karıştırılması hususunda Nazif Öztürk imaretin kuzey giriş kapısının sağında zâkir başı odasının arkasında yer aldığını söyler ki doğrusu da budur (Öztürk 2004: 31; Vakıf Tahrir 1970: 366; Şekil 1). Bilindiği üzere imaret, külliye personeli, misafir ve hangâh dervişleri ile medrese öğrenci ve hocalarına günlük ekmek ve yiyeceklerinin pişirildiği aşeviydi. Kapasitesine bakacak olursak imarete

günlük 1000 fodula (ekmek) pişirilmekteydi. 6,5 kg et, kişi başına 150 g bal tüketildiği anlaşılmaktadır. İmarete ayrılan tahılların miktarına bakılırsa; görevli personel, öğrenci, hangâh müritleri ve misafirler için olmak üzere günlük 500 kişilik yemek yapıldığı tahmin edilmektedir (Öztürk 2004: 2).

Vakıf tahrir defterinden anlaşıldığı kadarıyla imaret için 15 ayrı cihet tahsis edilmiştir. Bunlar için günlük 46,5, yıllık 16.740 akçe tahsisat ayrılmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre İmaret Personeli ve Ücretleri (Vakıf Tahrir 1970: 368)

Sıra	Görevli	Günlük Ücret (Akçe)
1	Cihet-i Meşihat	5
2	Cihet-i Vekilharç	4
3	Cihet-i Kilârî	3
4	Cihet-i Niyâbet	2
5	Cihet-i Ferrâş	2
6	Cihet-i Tabbaheyn (2 neferen)	6
7	Cihet-i Bevâb	2
8	Cihet-i Habbazeyn (2 neferen)	6
9	Cihet-i Gendüm-kûb	2
10	Cihet-i Âhurî	1
11	Cihet-i Kâse-şûy	0,5
12	Cihet-i Ferrâş-ı Helâ	1
13	Cihet-i Meremmetî	7
14	Cihet-i Bağçevân	3
15	Be cihet-i behâ-i revğan ve buriya ve kanâdil	2
Toplam		46,5

Kendine has bir çalışma düzeni olan imaretin her gün düzenli yemek ve ekmek pişirmek zorunda olduğunu herhalde söylemeye gerek yoktur. İmaret, günlük öğünler için gerekli malzemenin alımından nakliyesine her türlü işler ile hazırlık ve pişirme süreci olmak üzere başlı başına bir işletme gibidir. Bu işleyişin başında sorumlu müdür diyebileceğimiz bir yönetici olan şeyh-i imâret bulunuyordu. Ancak Tahrir defterinde buna yer verilmemiştir. Bunun yerine *cihet-i meşihât* için 5 akçe günlük ücret tahsis edilmiş olduğu görülür. Ancak arşiv kaynaklarında şeyh-i imaret'in günlük 3 akçe ücret aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca şeyhi imaret cihetinin daha çok hangâh sakinlerine (hücrenişinlere) verildiği anlaşılmaktadır (COA.EV.MH.00511.00162.; COA.EV.MKT.CHT.00203.00277; VGMA. Defter.00676.00018). Öte yandan şeyh-i imaret ciheti ilmi bir seviyeye sahip alim ve züht sahibi kişilere verildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Hatta bu görevlilerin yemeklerden sonra dua etmek gibi bir vazifesinin de olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı kayıtlara "pılav-zerde duacı" olarak geçmiş olduğuna da rastlanmıştır (Taşkın 2017: 338).

Vekilharç: İmarette lazım olan her türlü malzeme alım ve satımını gerçekleştiren bir görevlidir. Tahrir defterine göre günlük 4 akçe aldığı görülmektedir. *Kilârî* ise imaret erzakının deposu olan kilerden sorumlu olan görevliye verilen bir isimdir. Tahrir defterine göre günlük 3 akçe vazife almaktaydı. *Ferrâş*, her türlü halı kilim vesairenin serilmesi kaldırılması yanında temizlik işlerini gerçekleştiren bir görevlidir. Bunun için vakıftan 2 akçe alırdı. Ayrıca imarette yemek yapmakla görevli iki tane *tabbâh* (aşçı) iki tane de *habbâz* (ekmekçi) bulunmaktaydı. Tahrir defterine göre bunların her birinin 3'er akçe verildiği anlaşılmaktadır (Şekil 5). Ayrıca *habbâzlık* ciheti imaretin en gerekli işi olan ekmek yapımıyla

ilgili olduğu için XX. yüzyıla kadar aktif olarak görev tevcihleri yapılmıştır (VGMA. Defter. 00659.00134; VGMA. Defter. 00664.00062; COA.EV.MH.00162.00361; COA.EV.MH.01051.00324). Hatta hizmetinde uzun süre ayrı kalanların elinden alınarak cihet başka birilerine tevcih edilmiştir (VGMA. Defter. 00688.00028). Bu da imarete ekmek yapımının XX. yüzyıl başlarına kadar sürdüğünü göstermektedir (COA.EV.MKT. CHT.00514.00178).

Bunlardan başka imarete görev yapan çeşitli görevliler de bulunuyordu. Bunlar; kapılarının açılıp kapanması hizmetini yapan *bevvâb*, buğday dövücü *gendüm-kûb*, imaret ahırından sorumlu âhurî, bulaşık yıkayıcısı *kâse-şûy*, tuvaletlerin temizliğini yapan *ferrâş-ı helâ*, küçük çaplı yapılması gereken tamiratlar için bakım ve onarımcı *meremmetî* ve muhtemelen bahçenin peyzaj işleri ile genel temizlik ve düzene bakan *bağçevan* dır (Şekil 5). Bunların dışında imaretin günlük aydınlatılması için yağ ve kandil ile ortamın güzel kokması için gerekli olan koku masrafı için tahrir defterine göre 2 akçe ayrılmıştır (Vakıf Tahrir 1970: 368).

Medrese

Cami ile köşeden birleşecek şekilde külliyein güney batı ucundadır. Medrese bir duvarla camiden ayrılmıştır. Ön cephe kesme taştan diğer cepheler moloz taştan yapılan bu yapı günümüze kadar ayakta kalmış ve halen erkek kuran kursu olarak hizmet vermektedir (Eyice 2002: 135; Kütükoğlu 1977: 76-77; Hadika 2001: 221; Şekil 1). Kare planlı medresenin avlusunu etrafını çevreleyen revakların arkasında doğu batı ve güney kısımları boyunca sıralanmış 14 odası mevcuttur (Kütükoğlu 2000: 293-294). 1792'de medresede 15 öğrenci olduğu ve ikisinin hücre sahiplerinin hizmetini gören molla olduğu anlaşılmaktadır. 1869 yılında bir dersiam, bir mezun 16 talebe vardır (Kütükoğlu 2000: 294). 1892 tarihli arşiv kaydına bakılırsa devlet medreseye her kurban bayramda kurban bağışlamaktaydı (COA.EV.MKT.01839.00104). 1914 yılında yetkililerce yapılan incelemelere göre 20 kişinin kalmasına müsait olduğuna bakılırsa kullanıldığı görülmektedir. 1918'de muhacirlerin birçok medresede olduğu gibi burada da iskân edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Kütükoğlu 2000: 294-295).

Vakfiyede müderris efendiye 40 akçe verilmesi ancak "âli kâdir kimesne" müderris olursa 50 akçe verilmesi istenmiştir. Tahrir defterinde 50 akçe verildiğine bakılırsa Ellili medrese sınıfına dahil olduğunu söylemek mümkündür (Vakıf Tahrir 1970: 368). Osmanlı medrese sınıflandırmasında bu medrese "mûsile-i Süleymaniye" sınıfında yer almıştır (Öztürk 2004: 29). Medresede müderris efendi ve öğrencilerden başka bir de *bevvâb* yani kapının açılıp kapanmasından sorumlu kapıcı bulunmaktaydı. *Bevvâb* günlük 2 akçe vazife alırken talebeler için günlük 26 akçe harcanacağı vakfiyesinde belirtilmiştir (Vakıf Tahrir 1970: 368).

Medresede Şakâ'iku'n-nu'mâniye yazarı Taşköprü-Zâde İsmüddin Ahmed gibi ünlü müderrisler de görev yapmıştır (Yavuz 2011: 151). XVII. yüzyıl başlarına kadar Koca Mustafa Paşa Medresesi'nde görev yapan müderrisler şunlardır: Nikânî Efendi, Leys-Zâde Pir Ahmed Efendi, Cürceyn Alâeddîn Ali Efendi, Pîrî Paşa-Zâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Kocaelili Muhyiddin Efendi, Samsunî-zâde Ahmed Efendi, Pîrî Çelebi, Koca Mustafa-Zâde Mehmed Efendi, Hoca Hayreddin-Zâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Muhyiddin Mehmed Efendi, Taşköprü-Zâde İsmüddin Ahmed, Küçük Bedreddîn Efendi, Bedreddîn

Mahmud Efendi, Nihâli Ca'fer Çelebi, Mehmed Bey, Emir Hasan Çelebi, Kâf Ahmed Çelebi, Kâmî Çelebi, Pepkî Latif Efendi, Babakûşî Abdurrahman Efendi, Kutbüddin Acemî, Abdülğanî b. Şah Efendi, Ağa-Zâde Mehmed Efendi, Sipâhî-Zâde Mehmed Efendi, Ma'ruf-Zâde Mehmed Efendi, Hasîbi Hüseyin Efendi, Muzaferrüddîn Ali Şîrâzî Efendi, Nakîb Efendi Şâhî Mehmed Efendi, Koca Hayreddin Efendi, Abdullah b. Mustafa Efendi, Karamânî Veli Efendi, Pepkî Lâtif-Zâde Mehmed Efendi (öl.1022/1613) (*Baltacı 1982: 27, 28*).

Hangâh

Manevi bir iklimin varlığı külliye'nin en canlı merkezi olan hangâh sakinleriyle mümkün olmuştur. Kuruluşundan beri cami ve avlusunda sürekli bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Toplumun dini ve manevi eğitim merkezi olarak bir anlamda kültür merkezleri fonksiyonu icra eden külliye yerli ve yabancı gözlemcilerin dikkatini çekmiştir. Latifi Allah ehli insanların vasıfları ve hangâh erbablarının hallerini anlatırken İstanbul'daki tasavvuf hayatını şu şekilde nakletmektedir: İstanbul'un her köşesindeki zaviyeler, bu'kalar, hangâhlar her zaman zikredenlerle doludur. Bunlar ilmin ve ibadet etmenin lezzetine ermiş ve nefislerini terbiye etmiş kalplerini kötü şeylerden arındırmışlardır. Ruhlarına ruhaniyet ve kalplerine nurâniyet doldurmuş ve ilahi cezbeye tutularak makam-ı kurba ermişlerdir (*Lâtifi 1977: XVIII*).

Bu şekilde bir hayat süren tekke şeyhleri halk nezdinde olduğu gibi devlet yöneticileri nazarında da önemli bir konumda yer almıştır. Son yıllarda bu yönde yapılan akademik çalışmalar da göstermiştir ki tekke şeyhi ile padişahlar ve devlet yöneticileri arasında yakın bir ilişki bulunmaktaydı (*Yılmaz 2000: 389-403*). Yeri geldiğinde önemli meselelerde istişare edilmek üzere meşveret meclislerine çağrılmışlardır (*Es'ad Efendi Tarihi 2000:648-649; Tarih-i Cevdet 1974: 236*). Tekke şeyhlerinin cenaze merasimlerinde de Şeyhülislam başta olmak üzere İstanbul uleması ile sadrazamlar ve tüm devlet ricalinin katıldıkları görülmektedir (*Şem'dânî-zâde Tarihi 1976: 131*).

İstanbul'un en itibarlı ve mali imkânları en geniş dergâhlardan birisi olan Sünbül Efendi Hangâh'ı külliye'nin kuzeyine konumlanmıştır (Şekil 1; *Kafadar 2012: 59*). Şeyhin meşrutası olan konak ve günümüzde kız Kur'an kursu olarak kullanılan zaviye bölümü külliye'nin en belirgin mekanlardandır. Hadikatü'l Cevâmi'de zaviye'nin kırk hücreli olduğu yazılmış ise de sadece 22 bölümün varlığı tespit edilmiştir (*Hadika 2001: 221; Öztürk 2004: 30*). Sünbül Sinan'a ait olduğu söylenen çilehane hangâhın kuzey koridorunda bulunmaktadır (Şekil 1). Nazif Öztürk'ün, Hüseyin Vassaf'ın sergilendiğinden bahsettiği Sünbül Sinan'a ait taç ve sair emanetlerin hiç birisinin sergilenen eşyalar arasında olmadığını ifade ettiği emanetlerin XX. yüzyıl başlarında muvakkithanede muvakkit efendinin zimmetinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira 04.05.1902/1318 tarihli bir kayıta; muvakkithanede mevcut eşyanın yeniden kayıt ve devir-teslimi için gereken evrak muhasebat idaresine gönderilmiştir (*COA. EV. MKT.CHT. 00855.00032*). Vassaf'ın bahsettiği teberrükât eşyasının muvakkithanede muvakkit efendinin zimmetinde saklandığı anlaşılrsa da Öztürk'ün ifade ettiği gibi tekkelerin kapatılmasından sonra toplanan müzeli eşyaların birçoğu çürütülmüş ve yok edilmiştir. Diğer taraftan tekkelerin kapatılmasından sonra tekke odalarının bir kısmı yıkılmış diğer bir kısmı ise bir zaman yoksullar tarafından ev olarak kullanılmıştır (*Öztürk 2004: 30*).

Hangâh sakinleri; dergâh şeyhi, ailesi ve şeyhin dervişlerinden (hücrenişinden) oluşmaktadır. Vakıf tahrir defterine göre *cihet-i meşihat* yani dergâh *postnişin/şeyh efendiye* günlük 5 akçe, hangâhta kalacak *sufiler* için de 20 akçe nafaka tahsis edilmiştir (*Vakıf Tahrir 1970: 368*). 1843 yılına ait bir kaynakta tekke şeyhi es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Emin Eendi'nin 30 kuruş, zâkirbaşı efendinin yine 30 kuruş maaş aldıkları görülmektedir (*Galitekin 2003: 396*). Gerek şeyh efendi ve gerekse hangâh dervişleri sadece bu nafakayla değil aynı zamanda külliye çeşitli görev karşılığında aldıkları ücretlerle geçimlerini sağlamışlardır.

Yaptığımız bu çalışmayla da daha net görülmüştür ki, başta dergâh şeyhi olmak üzere dergâh dervişlerinin külliye birçok vazife icra etmesiyle külliye idaresinde hangâhın önemini artırmıştır. Mesela; şeyh efendi vakıf nazırı olarak vakfın mali ve idari denetimi ve personel görevlendirmelerindeki (cihet tevcihlerindeki) yetkisiyle işleyişin başında bulunurken külliye de dergâhtaki sûfilere verilmiştir (*VGM.DeFTER.00703.00132; COA.EV.MH.00567.00719; COA.EV.MH.01044.00404*).

Yukarda da ifade edildiği gibi hangâh İstanbul'da ilk Halvetî tekkesinin merkezi olmuş İstanbul'da bulunan bütün kollarınca burası tarikatın âsitânesi kabul edilmiştir. Sadrazam Koca Mustafa Paşa 1486'da cami ve tekkeye dönüştürdükten sonra burayı Cemâl-i Halvetî'ye tahsis etmiştir. Cemâl-i Halvetî kendisinden sonra şeyhlik makamını Sünbül (Sümbül) Sinan Efendi'ye bırakmıştır. Sünbül Sinan Efendi'nin irşad faaliyetine başlamasıyla Sünbülüyye kuruluş sürecine başlamış ve zamanla Fatih ilçesi sınırları içerisinde yirmi altı dergâhta temsil edilmiştir. Medrese kökenli bir müfessir ve vâiz olan Sünbül Sinan'ın bu özelliği kendisinden sonra gelen postnişinlere de tesir etmiştir. Birçok Sünbülü şeyhi selâtin camilerinde kürsü şeyhliği ve vaizlik yapmıştır (*Yücer 2010: 136-137*). Buna ek olarak Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın vakıf yönetiminde nazırlık görevini üstlenmişlerdir (*VGMA. Defter . 00676.00099; VGMA. Defter.00674.00030; VGMA. Defter. 00703.00132*). Şart-ı vâkıf gereği imamet ve cüzhanlık gibi bazı cihetler sadece sûfiyûna; yani dergâhta hücre sahibi dervişlere tevcih edilmiştir (*COA.EV.EMH.00186.00165; COA.EV.MKT.03505.00494*). Şeyh ve dervişlerin medrese kökenli olmaları geleneği hatiplik, imamet, müezzinelik, cüzhanlık gibi dini hizmet alanı içerisine giren ve belli bir ilmi düzey gerektiren cihetlerin rahatlıkla kendilerine verilmesinde etkili olmuştur (*COA.EV.MH.01044.00404*). Vakfiyenin tam metni elimizde olmadığından bunu teyit edemiyoruz ancak arşiv kayıtları vakfiye temelli uygulamaları yansıtan birinci derecede güvenilir kaynaklar olduğu için vâkıfın şartının bu yönde olduğunda şüphe yoktur.

Mektebhane

Vakıf tahrir defterinde mektebhane vakfiyede ise muallimhane olarak kaydedilmiştir. Mektep binası, külliyenin doğusunda giriş kapısına yakın sokak üzerinde ve kullanılır durumdadır. 78 m² bir alana sahiptir (*Vakıf Tahrir 1970: 366; Hadika 2001: 221; Öztürk 2004: 31; COA.EV.MKT.CHT. 00369.00158*). Tahrir defterinde cami ve hangâh sufileri ile aynı başlık altında "talim için" yani eğitim için 4 akçe, halife için ise 1 akçe vazife verileceği kaydedilmiştir. Halife Muallim Efendi'nin vermiş olduğu dersleri tekrar ettiren yardımcısıydı. Anlaşıldığı gibi muallim efendinin ücreti 4 akçeydi. Arşiv kayıtlarında muallim-i mektep ve halife-i mektep olarak kaydedilmiştir. Zamanla muallim efendinin ve mekteb halifesinin ücretlerinde iyileştirmeler yapılmıştır. XIX. yüzyıl ikinci yarısına ait kayıtlarda muallim-i mektep günlük 10 akçe, halife-i

mekteb ise günlük 2 akçe vazife alıyordu (COA.EV.MKT.CHT.00521.00104;COA.EV.MH.01023.00060; COA.EV.MKT.CHT. 00520.00118). Mektebe gelen çocuklara günlük dersleri mektep muallimi verirken mektep halifesi de çocukların derslerinde yardımcı olmakta ve anlamadıkları yerleri tekrar ettirirdi. Dersleri tekrar anlattığı gibi eğitim öğretimin içerisinde tecrübe kazanarak ehliyeti ve kabiliyeti olduğu görülen mektep halifeleri zamanla mektep muallimliğine terfi ettirilmişlerdir. Mektebhanede eğitim öğretim hizmeti içerisinde mesleğinde yeterlilik kazanmış bir öğretmen yetişirken aynı zamanda yaparak öğrenme modelinin benimsendiğini söylemek de mümkündür (COA.EV.THR. 00327.00146).

Muvakkithane

Muvakkithaneler, Devlet-i Aliyyenin birçok cami ve külliyesinde olduğu gibi bağımsız bir şekilde de yapıldığı olmuştur. Son dönemlere kadar padişahlar bu yapılara büyük önem vermiş ve birçok muvakkithaneler yaptırmışlardır. Muvakkit; namaz vakitlerinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli saatleri düzenleyen, bunların ayarlarına ve tamirlerine bakan kişidir. Görev yaptığı yere de muvakkithane denilmiştir (Aydüz 2006: 413). Külliye'de muvakkithane Hadikatü'l- Cevâmi'ye göre avlu kapısı üzerine Veliyyüddin Efendi tarafından yaptırılmıştır (Hadika 2001: 221; Şekil 1). Veliyyüddin efendi ilk kez 1759 tarihinde şeyhülislam olmuş muvakkithaneyi de ikinci defa şeyhülislam olduğu zaman yaptırmıştır. 1768 yılında öldüğüne göre III. Mustafa zamanında 1760'lı yıllarda yaptırdığı ortaya çıkmaktadır (Köseoğlu 1953: 15, 17).

Muvakkit Efendi'nin 1843 yılında 30 kuruş maaşı olduğu görülmekle birlikte (Galitekin 2003: 396) 1867 yılında muvakkitlik cihetinin yevmi 15 akçe ile Esseyid Mehmed Nesib efendiye tevcih edildiği anlaşılmaktadır (VGMA. Defter. 00892.00043). Bundan sonraki süreçte muvakkitlik maaşı önce 50 kuruş daha sonra 50 kuruş artırılarak 100 kuruş olmuştur. Günlük 1 çift de fodula hakkı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (VGMA. Defter.00135.00043; COA.EV.MKT.CHT. 00514.00170; COA.EV.MKT.CHT. 00855.00032; COA.EV.MKT.CHT. 00855.00033; IMUF.EHMM. 00740.00036).

Türbeler ve Hazire

Koca Mustafa Paşa, kendisi için caminin doğu tarafında kesme taştan çokgen planlı kubbeli bir türbe yaptırmıştır. Kitâbe yeri boş olan türbenin kapı basık kemerlidir. Önünde iki sütuna dayanan kubbeli küçük bir sundurma vardır. İçleri hatayi oymalarla süslü bir ahşap kapısı vardır. Bunun dışında Rıfat Paşa Sebili'nin yanında Sünbül Efendi Dergâhı'nın şeyhlerine ait birçok türbe bulunmaktadır (Eyice 2002: 135-136; Şekil 1).

Sünbül Efendi Türbesi doğudan, camiye girişte sağdadır. Bu türbe 1765 depreminde yıkıldıktan sonra Müstakimzade Süleyman Efendi'nin şu tarih beyti 1767 yılında yeniden yaptırılmış olduğunu göstermektedir: *Bu emced kâbe-i uşşak-ı sünbül oldu hep mamur/Bulur Sofi safa elhak makam-ı evliyadır bu /1181 H.* Türbenin dışında yan duvarı üzerinde çini üzerine yazılmış kitâbesi de meşhur şair Şeyhülislam İbn-i Kemal'e aittir: *"Nur ola Sünbül Sinanın kabri hep 936"* (Köseoğlu 1953: 13-14).

Cami avlusunda Sünbül Efendi Türbesi yanında Şeyh Yakup Efendi, Şekerciler Kapısı'na yakın Şeyh Adlı Hasan Efendi, Şeyh Seyyid M. Nureddin, Şeyh el-Hac Seyyid M. Haşim türbeleri bulunmaktadır. Bunların dışında diğer şeyhler de bu türbelere ve çevresine defnedilmiştir. Ancak dergâhın son şeyhi

M. Razi Efendi, türbede yer kalmadığı ve defin için zamanın Bakanlar Kurulu'ndan onay gerektiğinden Kozlu Mezarlığı'na defnedilmiştir (Öztürk 2004: 32, 33).

Külliyenin avlusunda bulunan sekizgen planlı kubbeli kesme taştan yapılı Safiye Sultan Türbesi olarak bilinen bir türbe daha vardır ki bu arşiv kayıtlarında Rahime Hatun Türbesi olarak geçmektedir. Türbenin yevmi 1 akçe olan kayımlık cihetinin eski ve yeni zamlarla birlikte 1890'da maaşının 20 kuruş olduğu günlük bir çift de fodula hakkı bulunduğu görülmektedir (VGMA. Defter.01837.00172; COA.EV.MH.01314.00486; COA.EV.MKT.CHT.00279.00082). Son dönem personel defterinde ise kayımlı türbenin vazifesi aylık 40 kuruş olarak kayıtlıdır (Şekil 4). Adı geçen bu iki türbeyle ilgili bir isim karmaşası olduğu anlaşılmaktadır. Baltacı, Sünbül Efendi ve Şeyh Yakup Efendi türbeleri arkasında bugünkü Kuran Kursu avlusunda sandukası kaldırılmış süslü bir tavana sahip türbenin dergâhın ilk şeyhi Muhammed Cemaleddin Halvetî'nin kızı ve Sünbül Sinan'ın hanımı Safiye Hatun'a ait olduğunu ifade etmektedir. Ancak Öztürk, Hüseyin Vassaf'ın eseri *Sefînetü'l-Evliya*'da Safiye Hatun'un nerede ve ne zaman defnedildiğinin bilinmediği ifadesine dayanarak bunun bir tahminden ibaret olduğunu söylemektedir (Vassaf 1341: 241'den naklen Öztürk 2004: 33; Baltacı 1982: 10). Kanaatimizce Baltacı'nın tahmini doğrudur. Bunun şu şekilde izah etmek mümkündür: Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler ve arşiv kayıtlarını göz önüne aldığımızda öncelikle Safiye Hatun Türbesi ve Rahime Hatun Türbesi gibi iki farklı türbenin de varlığını kabul etmemiz gerekecektir. Birincisi yukarıda bahsedilen ve kesme taştan yapılan birinci türbe Rahime Hatun Türbesi olarak resmi kayıtlara geçmiş ve personel defteri (VGMA. Defter. 00081.00004) ve tevcih beratlarında yer aldığı görülmüştür. İkincisinin de doğal olarak Safiye Hatun türbesi olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla külliye Safiye Hatun Türbesi olarak bilinen türbenin aslında arşiv kayıtlarında olduğu gibi Rahime Hatun Türbesi olduğu, aslında Safiye Hatun Türbesi'nin de Baltacı'nın belirttiği Kuran Kursu avlusundaki sandukası kaldırılmış tavanı süslü türbe olduğu ortaya çıkmaktadır (VGMA. Defter. 01837.00172).

Hüseyin Vassaf'ın hangâh avlusu ortasında, demir parmaklıklarla ayrılmış kabrin bir rivayete göre ashâb-ı kiramdan iki zatın, bir rivayete göre ise, Hz. Cabir (R.A.)'ın harem-i muhteremleri olduğu ve bu duygularla ziyaret edildiğini söylediği türbe ise Çifte Sultanlar Türbesi olarak şöhret bulmuştur (Vassaf 1341: 241'den naklen Öztürk 2004: 33).

Zincirli Servi

Külliyede ortasında çifte sultanlar olarak bilinen türbenin yanında ve Osmanlı resmi kayıtlarında vakfın adıyla bir bütün olan sürekli birlikte anılan *zencirli servi* de külliye ile özdeşleşmiştir. Resmi kayıtların büyük ekseriyeti, "İstanbul'da *zencirli servi nezdinde Koca Mustafa Paşa ...*" ifadesiyle başlamaktadır (COAC.EV. 111/5505; COAC.EV. 78/3894).

Servinin, Çifte Sultanlar'ın mezarı başına dikildiği rivayet edilmiştir. Ağaç kurduktan sonra dalları kırılıp düşmesin diye zincir dolanmıştır. Bu nedenle Zencirli Servi olarak meşhur olmuş ve devlet nezdinde de kabul görmüş resmi kayıtlara geçerek külliye ile bütünleşmiştir. Servinin beden kısmı duvarla koruma altına alınmıştır. Hafız Ahmed Sünbülî'ye ait 1803 tarihli bir hattta zincirli serviye manevi bir kimlik atfedildiği görülür;

Bu servin zilli Sünbül, saray-ı cennetten ibarettir /

Bu servin sâye endâz olduğu yer bâğ-ı cennettir.

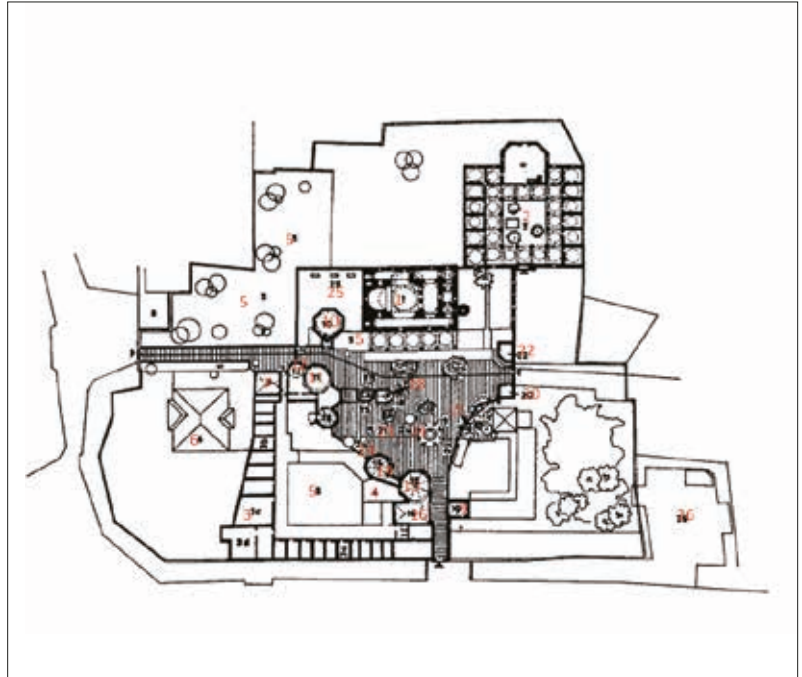
Bu servi sâl-horde çile çekmiş pîr-i fânîdir /

Kıyâmen vecdile zıkr-ı hüdâ kendiye âdettir (Köseoğlu 1953: 16; Öztürk 2004: 33,35; Baltacı 1982: 9).

Külliye Suyolu ve Şadırvan

Külliye'nin ihtiyacı olan su, Halkalı Suyolu'ndan temin edilmiştir. 1930'lara kadar da faal durumda kalmıştır. Çeçen'e göre Koca Mustafa Paşa suyolları şu şekildedir: Topkapı ile Edirnekapı arasındaki İbrahimpaşa'da Yahudi Maşatlığı civarında yaklaşık 55 metre kotundaki kaynaktan çıkar. Beylerbeyi Çeşmesi bitişiğinde diğer bir kol ile birleşerek, Mevlanakapı ile Silivrikapı arasındaki Lağınmağzı Maslağı'nda Takyeci Mahallesi civarında bir bahçe içerisinde hasıl olan su ile birleştikten sonra künkli bir kanaldan içeri girer ve Akarca'daki maslaktan Koca Mustafa Paşa Camii'ne akar (Çeçen 1984: 40; Şekil 6). Mahalledeki çeşme ve şadırvanları besleyen Koca Mustafa Paşa suyu, cami içi şadırvana 1 masura, iki musluğa 2 lüle, dergâha 1 masura, çeşmeye ise 2 lüle olacak şekilde aktılmıştır (Çeçen 1984: 256).

Arşiv kayıtlarında külliye suyunun ihmal edilmediği ve sürekli su sağlanması hususunda hassas davranıldığı anlaşılmaktadır. Külliye avlusunda güney kapısından camiye ilerlerken ortada üstü ahşap çatı ile kapatılmış abdest almak için yapılmış şadırvan başta olmak üzere suyunun gerekli tamir ve bakımlarının sürekli yapıldığı görülmektedir (COA. A.AMD. 00085.00024.001.001). Ayrıca şadırvanın etrafı tellerle çevrilmiş tamir gerektiğinde de ihmal edilmeden tamiri gerçekleştirilmiştir (COA. EV.MKT.01769.00150).

Sekil 6
Koca Mustafa Paşa
Külliyesi, vaziyet planı.

Çeşme ve Sebiller

Külliyeye avlusunda şadırvanın yanında sütun şeklindeki çeşmeyi 1737 yılında Hacı Beşir Ağa yaptırmıştır (*Baltacı 1982: 10; Egemen 1993:194,195*). Cami avlusunda bulunan iki sebilden biri XIX. yüzyılda Rıfat Paşa tarafından 1855'te vakfedilmiş, diğer, ise Karesi Mutasarrıfı Behçet Paşa'nın kız kardeşi Hacı Emine Hanım tarafından vakfedilmiştir (*Müller-Wiener 2001: 175*). XIX. yüzyıl sonlarına ait bir arşiv kaydında şadırvan ve çeşmelere bir su dolabı yapıldığı anlaşılmaktadır. Suyolunun bazı nizalara da sebep olduğu yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu sorunlardan bir tanesi gelen suyla bostan sulanması meselesi ki bir belgede dergâh postnişini gelen suyla bostan sulayanların olduğunu şikâyet etmesi üzerine tahkik başlatıldığı anlaşılmaktadır (*VGMA. Defter. 01809.00027*). Öte yandan Osmanlı merkezi yönetimi camilerin susuz kalmaması için çaba harcamış birçok arşiv kaydına da bu yansımıştır. 1865 tarihli bir belgede suyu akmayan camilerin suyollarının muayene ve tespit edilmesi istenmiştir (*COA. EV.d.19298*).

Hamam

Külliyenin önemli gelir kaynaklarından ve birimlerinden birisi olan hamam, kadın ve erkek olmak üzere iki kısımdan ibarettir. XVII. yüzyılda şehrin önemli hamamları arasında zikredilen yapının XIX. yüzyıl sonlarında hala önemini koruduğu görülmektedir (*Kömürçiyen 1988: 249; Galitekin 2003: 116*). Kare planlı olup, 123 m² bir alana sahiptir. Vakıf tahrir defterinde "hammâm-ı bozorg-i çifte der- kurb-i imâret-i vakf-ı mezbûr" şeklinde tarif edilmiştir (*Vakıf Tahrir 1970: 366*). İlk başlarda vakfa yıllık 65.000 akçe daha sonra 85.000 akçe gelir getirdiği görülmektedir (*Öztürk 2004: 34*).

KÜLLİYENİN OLUŞUMU VE GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR

Külliyenin tarih sürecinde geçirmiş olduğu tamiratlara dair ulaşabildiğimiz kaynakların çoğunluğu XIX. yüzyılda önemli tamiratlar geçirdiğini göstermiştir. Ancak daha önceki yüzyıllarda da yangın ve deprem gibi afetlerden zarar görmüş ve bu yüzden birçok tamirat geçirmiştir. Elde edilen kaynaklar çerçevesinde toplu veya külliye'nin bir bölümünde yapılan tamir ve bakımlar hakkında bazı verilere ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Caminin ilk yapısını oluşturan Havari Andreas'a adanmış olan kilisenin I. Basileios (867-886) tarafından onarıldığı bilinir. 1284'lerde İmparator VIII. Mikhail'in yeğeni Prenses Theodora (ö. 1300) kentin kültür yaşamının merkezi olan manastırı onartarak buraya çekildiği söylenmektedir. XV. yüzyılın başlarında çevresinde birçok üzüm bağları olan terk edilmiş bir durumda olduğu bilinen kilisenin 1453'de ayakta olduğu ve Osmanlı kaynaklarında, *Kızlar Kenîsesi* olarak anıldığı belirtilmektedir (*Müller-Wiener 2001: 172-173*).

Sözü edilen kilise Koca Mustafa Paşa (ö. 1512) tarafından 1486 yılında camiye çevrilmiş geniş çaplı tadilatla hangâh ve türbe eklenmiştir. Vakfiyesinde de belirtildiği üzere çifte hamam yaptırılmıştır (*Vakıf Tahrir 1970: 366; Müller-Wiener 2001: 173*). Yaptırılan hangâh, İstanbul'a yerleşmiş olan Halvetî Şeyh Çelebi Efendi'ye verilmiştir. Külliye, yapıldıktan sonra ilk defa 1488 yılında depremle karşılaştığı anlaşılmaktadır.

Bu deprem İstanbul'a büyük zarar vermişti ama bu camide hasar var mı? Yok mu? veya bunun ne kadar hasar bıraktığını, mevcut verilerle bilemiyoruz (*Bayrak 1996: 51*). Bundan sonraki ilk yüzyılında da geçirmiş olduğu tamirleri hakkında şimdilik pek fazla bilgi yoktur. Ancak XVII. yüzyılın başlarında ölen Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın katkılarıyla caminin sağ tarafına cami kadar bir mahal daha yaptırdığı külliye yapılduğu genişleterek medrese, anıtsal kapı, mahfil, zaviye, mektep ve başka yapılar inşa ettirdiği bilinmektedir. Bu inşaatların bir taraftan geniş çaplı bir tamirat ve bazı eklemelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Hekimbaşı Giritli Nuh Efendi (ö.1707) yapı gurubunun yanına, eski tekkenin yerine bir medrese inşa ettirdiğinden bahsedilir. 1737'de Darüssaade ağası Beşir Ağa avlu ortasına sütun şeklinde bir çeşme yaptırmıştır. Daha sonra Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin cami haricinde büyük bir mahfil ile avlu kapısı üzerine 1760'larda bir muvakkit odası yaptırmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu eklemeler de yine bir tamiratlar manzumesinin bir parçası olarak gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. 22.05.1766 tarihinde Kurban bayramının üçüncü günü gerçekleşen depremde, cami kubbesi zarar görmüştür. Ayvansarâyî Hadikâda, depremde kubbe ve bazı mahallerinin harap olduğunu ve toplu bir tamirat yapıldığından bahsetmiş ve Mütakimzâde'nin tamirle ilgili şu beytini nakletmiştir:

Bu emced Kâ'be-i uşşâk-ı Sünbül oldı heb ma'mûr 1181(1767/1768)

Bulur sofî safâ el-hakk makâm-ı evliyâdır bu 1181 (1767/1768) (Hadika 2001: 227).

Eyice bu tahribatın kubbenin neresinde olduğu hususunda Ayvansarâyî'nin açıklayıcı olmadığını ifade ederek olsa olsa kubbe ve yarım kubbelerin kalot kısımlarına ait olabileceğini ileri sürmektedir. Zira kasnak ve kaide kısımlarının bariz bir şekilde XV. yüzyıl özelliklerini taşıdığını ifade etmektedir. Sonuçta kısmen yıkılan cami kubbesi ve diğer kısımlar depremden sonraki yılda 1768-69/1181 yılında yeniden yapılmıştır. Yaklaşık iki dakika süren ve IX şiddetinde olduğu tahmin edilen bu şiddetli depremde İstanbul'da çok büyük tahribat olmuştur. Sultan Selim, Şehzade, Süleymaniye, Nuruosmaniye, Aya Sofya camileriyle Yeni Cami büyük zararlara uğramış, birçok yerler harap olmuş ve birçok telefât meydana gelmiştir. Eğrikapı'dan Yedikule Kapsı'na kadar sur duvarlarıyla birlikte Bahçekapı, Odun Kapısı ve Vezirhanı harap olmuştur (*Sakin 2002: 36; Hadika 2001: 226-227; Eyice 1953: 159 dipnot 22; Müller-Wiener 2001: 174*).

XIX. yüzyılda ise avlunun kuzey kapısının iki yanına biri Rıfat Paşa diğeri Karesi Mutasarrıfı Behçet Paşa'nın kız kardeşi Hacı Emine Hanım tarafından iki ayrı sebil yaptırılmıştır (*Hadika 2001: 221; Müller-Wiener 2001: 173-174; Eyice 2002: 134-135*).

Cami avlusundaki iki kitâbeden 1834 yılında II. Mahmud tarafından oldukça harap olan külliye'nin tamirinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yaptığımız arşiv taramalarında yapılan bu tamiratların ayrıntılarını ihtiva eden arşiv kayıtlarına ulaşamadık. Sadece 1837 yılında Koca Mustafa Paşa vakfına ait Ayvansaray'da Koca Mustafa Paşa Camii için 4304 kuruş tamir masrafı yapıldığı görülmektedir (*COA.EV.SRG.00105.00200*). Yine tarihsiz ancak XIX. yüzyıl ortalarına ait olduğu anlaşılan bir belgede cami kubbesi için 3462 kuruş harcandığı anlaşılmaktadır (*COA.EV.d. 13583. 00002*).

10 Ağustos 1847 günü un değirmeninden kaza ile çıkan yangın kısa zamanda etrafı sarmış civarda bulunan hamam, karakolhane, on dokuz kadar dükkânı yaktıktan sonra cami içinde bulunan Hacı Dede ve Nureddin Efendi, Haşim Efendi türbeleri ile yanında bulunan konağın bir kısmını ve zincirli serviye kadar uzanarak mahallenin baş tarafındaki evleri de tamamen yakmıştır (*Dırağ 1977: 85*). Bu yangından sonra olduğu anlaşılan ve camide yer alan iki kitâbeden 1847-1848 yılına ait tamiratla ilgili tamir defterleri elimizde mevcuttur. Abdülmecid tarafından gerçekleştirilen bu tamirata ait defterlerden külliye'nin tüm alanlarına yönelik bir tamirat gerçekleştirildiği anlaşılmalı birlikte genelde yangından harap olan dergâhın ve derviş hücrelerinin yeniden yapıldığı görülmektedir. Külliye'yi içine alan bir duvar da bu dönemde yaptırılmıştır (*Müller-Wiener 2001: 175*). Defterlerin başında; *Koca Mustafa Paşa cami, imareti ve çeşitli mahalleri ile Sünbül Sinan hazretlerinin dergâhı şeyh dairesinin ihtiyacı olan tamirâtı, yanmış derviş hücrelerinin tamiri, yeniden inşası için alınan eşya ile işçilere ödenen ücretlerin haftalık özetleridir*" şeklinde standart diyebileceğimiz bir başlık mevcuttur (*CAO. EV.d.13467.00003; COA.EV.d.13464.00001*). Bu defterler; tamiratın 11. haftasından 35. haftasına kadar olan kısmını içermektedir. Tamiratın kaç hafta sürdüğünü kesin olarak bilemiyoruz ancak yılın sonlarına kadar yapıldığına göre pek fazla uzamadığını söylemek mümkündür. Külliye'nin genelinde neler yapıldığı hakkında özet bilgiler vermek gayesiyle harcama kalemleri aşağıda tablolarda verilmiştir. Ayrıntılara girmek çalışmanın çerçevesini aşacağı için bu bilgiler tablolar şekline dönüştürülerek okuyucuya bir fikir vereceği düşünülmüştür. Masraf defterlerinin sonunda yer alan mühürden anlaşıldığı kadarıyla tamirat ve yeniden yapımdan sorumlu mimar-kalfanın Artin Kalfa olduğu görülmektedir (*COA.EV.d.13450.00003; COA.EV.d.13461.00003; COA.EV.d.13464.00001*).

35 haftalık tamirat ve yeniden yapma kapsamında toplam 219.161 kuruş harcandığı görülmektedir. 1853-1854 yılında yapılan Teşvikiye Camii'ne yapılan ilk tahmini bütçenin 265.191 kuruş olduğunu düşündüğümüzde azımsanmayacak bir miktar olduğu ortaya çıkmaktadır. Üstelik yeniden yapılan bu cami bir yıl gibi kısa bir sürede bitirilmiştir (*Deniz 2016: 168*). Külliye'nin tamiratının 1848 yılı mayıs sonlarında başladığını varsayarsak tamiratın yıl sonuna kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Tamirat için yapılan masraflar üzerinden yapacağımız ilk değerlendirmeye göre harcamaların %55'i 20. hafta ile 35. hafta arası yapıldığı görülmektedir. Yazın başlarında başladığı anlaşılan tamiratın yıl sonuna doğru kış ayının yaklaşmasından ötürü ilk yirmi ayından sonra inşaatın bir nebze daha hızlandırıldığını söylemek mümkündür. Bundan önceki haftalarda ise harcamaların % 45'inin şu şekilde gerçekleştiği görülmüştür; 11. haftada % 6, 12. hafta % 6, 13. hafta % 4, 14. hafta % 5, 15. hafta % 5, 16. hafta % 7, 17. hafta % 6, 18. hafta % 3 ve 19. hafta % 3 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 7-14).

35 haftalık sürede gerçekleşen 219.161 kuruş harcamanın 146.596,5 kuruşu yani toplam masrafın % 67'si kereste, boya, cam, kurşun ile kapı aletleri, kilit, çilingir masrafları ile yaldız ve doğrama gibi temel inşaat malzemesine harcanmıştır. 13.241,5 kuruşu (% 6'sı) ise kiremit, tuğla, kireç ve sair eşya için sarf edilmiştir. Geriye kalan 59.323 kuruşu yani toplam masrafın % 27'si de inşaatta çalışan usta ve işçilere el emeği olarak ödenmiştir (Şekil 7-15).

İnşaatta çalışan esnaf gurubuna bakacak olursak; *neccârân* yani marangozlar, duvar ya da tavan süsleme ustası diyebileceğimiz *nakkaşlar*, suyolu veya çeşme ve sebil gibi külliyeinin temel ihtiyacı olan suyun salim bir şekilde temini için çalışan *sebilciyân*, kagir yapı ustası taşçı esnafı yani *taşçıyân*, su yalıtımı ustaları diyebileceğimiz *hamamciyân*, sıva ustası *sıvacıyân*, günümüzde inşaat amelesi olarak bildiğimiz inşaat işçileri *rençberân* ve kubbe veya çatı örtüsü olarak kullanılan kurşun levhaların yapımında usta olan *kurşuncıyân* esnafı oldukları görülmektedir (Şekil 7-15).

Şekil 7. Külliyeinin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 30.07.1848-05.08.1848 tarihleri arasında yapılan 5 günlük masraf (COA.EV.d.13450.00004)

11. Hafta	30.07.1848-05.08.1848 (1264 Ş.28-N.4)	5 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan kereste behâsı	800
2	Mübâyâ olunan kiremit ve kireç ve esya bâ sâire	1566
3	Ücürât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	
4	Behâ-i neccerân	999
5	Behâ-i sebilciyân	394
6	Behâ-i nakkâşân	378
7	Behâ-i taşçıyân	207
8	Behâ-i hamamciyân	878
9	Behâ-i sıvacıyân	999
10	Behâ-i rençberân	1185
11	Masârifât-ı müteferrika ve aelhesâb	4953,5
	Toplam	12.359,5
	Genel Toplam	
1	Mübâyâ olunan kereste behâsı	800
2	Kiremit ve saire behâsı	1566
3	Ücürât amele ve masârifât-ı müteferrika	9993,5
	Toplam	12.359,5

Şekil 8. Külliyeinin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 14-19.08.1848 tarihleri arasında yapılan 6 günlük masraf (COA.EV.d.13450.00003)

13. Hafta	14-19.08.1848 / 13-18 N. 1264	6 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan kereste cinsleri behâsı	2805
2	Mübâyâ olunan kireç ve sâire behâsı	2847,5
3	Ücürât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	
4	Behâ-i neccerân	936
5	Behâ-i sebilciyân	444
6	Behâ-i nakkâşân	438
7	Behâ-i taşçıyân	366
8	Behâ-i kurşuncıyân	312
9	Behâ-i sıvacıyân	1266
	Toplam	3762

Sekil 9. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 21-26.08.1848 tarihleri arasında yapılan 6 günlük masraf (COA. EV.d.13461.00003)

14. hafta	21-26.08.1848 / 20-25 N. 1264	6 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan mîsmar behâsı	557,5
2	Mübâyâ olunan ecnâsı boya behâsı	470
3	Mübâyâ olunan ecnâs-ı eşya behâsı	3425,5
4	Çilingirden mübâyâ olunan levâzîmât	1197,5
	Ücürât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	
1	Behâ-i neccârân	1092
2	Behâ-i sebilciyân	372
3	Behâ-i nakkâşân	438
4	Behâ-i taşçıyân	258
5	Behâ-i kurşunciyân	360
6	Behâ-i sıvacıyân	1258
7	Behâ-i hamamciyân	810
8	Behâ-i rençberân	1329
9	Masârifât- müteferrika ve hammâliye	477,5
	Toplam	6394,5
	ARA TOPLAM	
1	Mîsmar ve saire behâsı	557,5
2	Ecnâsı yevmiye behâsı	470
3	Ecnâsı eşya behâsı	3425,5
4	Ecnâsı kilid ve saire behâsı	1197,5
5	Ücürât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	6394,5
	Genel Toplam	12045

Sekil 10. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 28-31.08.1848 tarihleri arasında yapılan 5 günlük masraf (COA. EV.d.13464.00003)

15. Hafta	28-31. 08.1848/ 27-Aysonu N. 1264	5 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan ecnâsı kereste	6314,5
2	Mübâyâ olunan ecnâsı boya behâsı	2120,5
3	Ecnâs-ı eşya behâsı	140,5
	Ücürât-ı amale ve masârifât müteferrika	
1	Behâ-i neccerân	507
2	Behâ-i sebilciyân	263
3	Behâ-i nakkâşân	183
4	Behâ-i sıvacıyân	525
5	Behâ-i hamamciyân	363
6	Behâ-i rençberân	613
7	Masârifât- müteferrika ve hammâliye	374
	Toplam	2828
1	Ecnâs-ı eşya behâsı	6314,5
2	Ecnâsı boya	2120,5
3	Ecnâs-ı levâzîmât	140,5
4	Ücürât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	2828
	Toplam	11403,5
		0,5
	Genel Toplam	11404

Şekil 11. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 31.08.1848-05.09.1848 tarihleri arasında yapılan 6 günlük masraf (COA.EV.d.13467.00003)

16. Hafta	31.08.1848-05.09.1848/ Gurre-6. L. 1264	6 Günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan ecnâs cam behâsı	2338
2	Mübâyâ olunan ecnâsı eşya behâsı	890
3	Mübâyâ olunan ecnâsı tuğla ve sâire	2050,5
4	Kapualancıdan mübâyâ olunan ecnâsı eşya behâsı	3360
	Ücürât-ı amele ve masârifât müteferrika ve maaş-ı memûrîn	
1	Yevmiye-i neccârân	954
2	Yevmiye sebilciyân	372
3	Yevmiye-yi nakkâşân	644
4	Yevmiye-yi hamamciyân	666
5	Yevmiye-yi sıvacıyân	978
6	Yevmiye-yi rençberan	1205,5
7	Masârifât-ı müteferrika ve hammâliye	660
8	Maaş-ı memûrîn	1750
		7229,5
	Genel Masraf Toplamı	
1	Ecnâs-ı kereste	2378
2	Ecnâs-ı eşya behâsı	890
3	Ecnâs-ı tuğla ve sâire behâsı	2238,5
4	Kapualanı ve sâire	3384
5	Ücürât-ı amele ve masârifât	7229,5
6	Şehrî tenzil	205
	Genel Toplam	85912

Şekil 12. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 07-12.09.1848 tarihleri arasında yapılan 6 günlük masraf (COA.EV.d.13472.00003)

17. Hafta	07-12.09.1848/ 8-13. L. 1264	6 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan ecnâsı eşya behâseı	1783,5
2	Mübâyâ olunan ecnâsı boya behâseı	1905,5
3	Mübâyâ olunan ecnâsı eşya behâsı	1056,5
4	Mübâyâ olunan ecnâsı kilid ve saire	1611,5
	Ücürât-ı amale ve masârifât müteferrika ve hammaliye	
1	Yevmiye-i neccârân	1178
2	Behâ-i sebilciyân	396
3	Yevmiye-i nakkâşân	475
4	Yevmiye-i sıvacıyân	1404
5	Yevmiye-i hamamciyân	776
6	Yevmiye-i neccârân	1234,5
7	Masârifât-ı müteferrika ve hammâliye	429,5
	Toplam	5896
	Masrafların Toplamı	
1	Ücürât-ı kereste	1783,5
2	Ecnâs-ı boya behâsı	1905,5
3	Ecnâs-ı eşya behâsı	1056,5
4	Ecnâs-ı kilid ve sâire	1611,5
5	Ecnâs-ı amele ve masârifât	5896
	Genel Toplam	12253

Sekil 13. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 14-18.09.1848 tarihleri arasında yapılan 5 günlük masraf (COA.EV.d.13481.00003)

18. Hafta	14-18.09.1848/ 19-15 L. 1264	5 Günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan ecnâs-ı cam	367
2	Mübâyâ olunan ecnâs-ı eşya	1518
3	Kapualancıdan Mübâyâ olunan eşya	1451
	Ücürât-ı amel ve masârifât müteferrika	
1	Yevmiye-i neccârân	380
2	Yevmiye-i sebilciyân	195
3	Yevmiye-i nakkâşân	273
4	Yevmiye-i kursunciyân	330
5	Yevmiye-i hamamciyan	217
6	Yevmiye-i sıvacyân	380
7	Masârifât-ı müteferrika	361,5
8	Yevmiye-i rençberân	890
	Toplam	3026,5
	Masraflar Toplamı	
1	Ecnâs-ı cam behâsı	367
2	Ecnâs-ı eşya	1518
3	Ecnâs-ı tuğla	2451
4	Ücürât ve masârifât	3026,5
	Toplam	7362,5

Sekil 14. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 20-24.09.1848 tarihleri arasında yapılan 5 günlük masraf (COA.EV.d.13488.00003)

19. Hafta	20-24.09.1848 / 21-25. L. 1264	5 gün zarfında
1	Ecnâs-ı boya	360
2	Mübâyâ olunan kiremid vesaire	443,5
3	Mübâyâ olunan kapu alatı	2470
	Ücürât-ı amele ve masârifât müteferrika	
1	Yevmiye-i neccârân	385
2	Yevmiye-i nakkâşân	448
3	Yevmiye-i hamamciyân	178
4	Yevmiye-i sıvacyân	260
5	Yevmiye-i rençberân	748
	Toplam	2019
	Masraflar Toplamı	
1	Masârifât müteferrika ve hammâliye	206
2	Boya behâsı	360
3	Kiremid ve saire	443,5
4	Ecnâs-ı kapu âlâtı	2470
5	Ücürât-ı amele	2019
6	Masârifât-ı müteferrika	206
	Toplam	5498,5

Şekil 15. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 28.08.1848-26.12.1848 tarihleri arasında 20. haftadan 35. haftaya kadar 4 ay 3 gün zarfında 16 haftalık masraf (COA.EV.d.13465.00003)

20.-35. Hafta	28.08.1848-26.12.1848/ 27 N. 1264- 29 M. 1265	4 ay 3 günlük (kuruş)
1	Ecnâs-ı kereste behâsı	4809
2	Boya behâsı	117
3	Ecnâs-ı cam behâsı	809,5
4	Mübâyâ olunan yıldız ve ecnâs-ı doğrama behâsı	15717,5
5	Kurşuncu Mustafa Efendi tarafından Mübâyâ olunan cedid kurşun behâsiyle atik kurşun	29849,5
6	Ecnâs-ı kerestenin rende ücreti	1146
7	Kapualancidan Mübâyâ olunan esya behâsı	864
8	Tuğla ve kiremit nakliyesi	847,5
9	Ecnâs-ı esyâ behâsı	4185,5
10	Götürü verilen mahallerin miktarı	18777
	Ücürât-ı amale ve maas-ı memûrin ve masârifât-ı müteferrika	
1	Behâ-i neccârân	877
2	Behâ-i nakkâşân	1085
3	Behâ-i hamamcıyan	528
4	Behâ-i kurşuncıyan	482
5	Behâ-i sıvacıyan	471
6	Behâ-i rençberân	541
	Toplam	3984
	Maas-ı memûrin ve masârifât müteferrika ve hammâliye	6014,5
1	Ecnâs-ı kereste	4809
2	Boya behâsı	118
3	Ecnâs-ı cam behâsı	806,5
4	Yıldız ve doğrama behâsı	16717,5
5	Kurşun behâsı	49401
6	Rendeci ücreti	1646
7	Ecnâs-ı kapı alayı	864
8	Tuğla ve kiremid nakliyesi	847,5
9	Ecnâs-ı esya behâsı	4245,5
10	Maktu' virilen mahallerin semeni	31277
11	Ücürât-ı amale	3989
12	Maas-ı memûrin ve masârifât	6014,5
	Genel Toplam	120735,5
Alınan	Bervech-i bâlâ aelhesâb alınan	33551,5
Kalan	Yalnız seksenyedibinyüzseksenüç kuruş	87183

1848 yılında 80.000 kuruşu aşkın kurşun harcamalarına bakılırsa kubbe örtüsünde de önemli bir tamirat gerçekleştirildiği söylenebilir (Şekil 8, 9, 11, 13). Diğer yandan 1848 yılı Ekim ortalarında medrese talebelerinin isteği üzerine medresede de bir tamirat olduğu anlaşılmaktadır. Medresede kalan talebelerin vermiş olduğu arzuhallerinde medresenin uzun süreden beri tamir yüzü görmediği ve oldukça harap olduğu, kâgir bulunduğu cihetle yağmur yağdıkcâ içeride oturmanın zahmet ve sıkıntı verdiği bundan ötürü tamirat gerektiği belirtilmiştir. Ebniye meclisince gerçekleştirilen keşif defteri gereğince medresenin tamiratının 16.148,5 kuruşa ulaşacağı ancak medresenin 1260 senesi sonuna kadar hazineye oldukça borcu olduğu anlaşıldığından tamiratın daha sonra yapılmak üzere ertelenmesi kararı çıkmıştır. Ardından talebelerin tüm gün ikamet etmeleri nedeniyle sıkıntılarının büyük olduğu anlaşıldığından ve toplu istekleri uygun görülerek yine onların istedikleri gibi Hangâhla birlikte yapılması kararı çıkmıştır (COA.EV.THR.00016.00337).

1 Kasım 1854 günü Koca Mustafa Paşa imaretinin fırınından çıkan ateşten fırını kurtarmak mümkün olmamıştır (*Dırağ 1977: 96*).

1864 ocak ayı sonlarında dergâh şeyhinin tamirat için vermiş olduğu arzuhal uygun görüldükten sonra tamirat işlemleri başlamıştır. Tamirata postnişin efendi nezaret etmiş masraflar Evkaf Nezaretince karşılanmıştır (*COA. EV. MH. 01027.00172*). Burada dikkatimizi çeken bir husus da Cihangir Camii'nin yeniden yapılmasını üstlenen müteahhitle karşılaşmış olmamızdır. Cihangir Camii'nin yeniden yapılmasını üstlenen müteahhit Sarı Heci Yani Kalfa ilk keşif işlemini yaparak keşif sonucunda külliye'nin tamire muhtaç yerlerini ayrıntılarıyla kaydetmiştir. Buna göre 4299 kuruş gerektirecek işlemler şu şekilde sıralanmıştır: Başta cami içinde bulunan meşeden yapılmış cam çerçevelerin harap olduğu yeniden yapılması, kırklık ve doksanlık camların eksiklerinin tamamlanması, büyük cami tavanın tamiri, son cemaat yerinin döşeme ve söve tamiri, cami ve türbenin üzerindeki harap olan kurşunların değişmesi, kapıların etrafına halis horasan harcı uygulanması, kabristanın etrafındaki parmaklıkların tamiri, hücrelerin noksan olan tepe camlarının tamamlanması ve etrafına halis horasan harcı uygulanması, dergâh halılarının tamiri, şadırvan ve hela vesaire yerlerin ihtiyacı olan kurşun boru, musluklar ve eksik muslukların ikmali, şadırvan ve su hazinesinde su kalmamış olduğunda yağlı lagün tılası, tamiri ve badanası ile hazinenin temizlik ve dezenfekte edilerek yenilenmesi ve çevresine halis horasan derzi uygulanması, cami şerifin çürümüş muhafaza kapı doğramasının yeniden yapılması, su taksiminin yapılması, camiye ait yedi adet çökmüş helasının döşeme ve basamak taşlarının tamiri ile içlerine söve ve badana uygulanması, tılasının yapılması, ayrıca iki adet kapı inşası ile külliye sularının biriktiği su hazinesinin tamiri ve son olarak bütün bunlar için gereken nakliye ücreti (*COA.EV.MH.01027.00168*). Bunların yapılmasından sonra gerçekleştirilen ikinci keşif defteri tarihine bakılırsa 1864 ilkbahârında yukarıda bahsedilen eksikler giderilmiş ve toplamda 4403 kuruş harcama yapılmıştır (*COA.EV.MH.01027.00174; COA.EV.MH.01027.00170; COA.EV.MH.01027.0017*).

Mabeyn-i Hümayun başkitâbetine yazılan 1873 tarihli bir belgede şifahen verilen emirle Sünbül Efendi Dergâhi'nin tamire ihtiyacı olan yerlerin keşfiyle hemen başlanması istenmiştir. Aynı belgede iki üç sene önce şeyh efendi dairesinin 168.000 küsur kuruş harcanarak mükemmel bir şekilde yeniden inşa edildiği belirtilerek semâhâne ittihaz olunan Koca Mustafa Paşa Cami-i Şerifi ile etrafında bulunan derviş odalarının kâgir olması hasebiyle tamire muhtaç olmadığı ancak birkaç gün önce gerçekleşen fırtınalarda cami ve derviş odalarının kurşunlarının zarar gördüğü ve onların tamiri gerektiği belirtilmiştir (*COA.EV.MKT.01433.00148*).

Yine 19.08.1873 tarihli bir başka belgede cami yanında bulunan medresenin tamire muhtaç olduğu ve kırk elli seneden beri tamir edilmediği belirtilmiştir. Uzman kişilerden birisi olan Kalyos Kalfa'nın görevlendirilmesinden sonra yapılan keşif ve muayenesinden sonra batı cephesi odalarının kemerlerinde yarıklar oluştuğu ve duvarları arsında açıklık bulunduğu anlaşılmıştır. Keşf-i evvel defterinde gösterilen meblağ üzerinden usul üzerine münâkasa yöntemiyle meblağ üzerinden 465 kuruş noksanıyla 4150 kuruş yapılması kararlaştırılmıştır (*COA.EV.MH.01705.00345*).

04.03.1876 tarihli bir başka arşiv kaydına göre Koca Mustafa Paşa Camii minaresinin 11.631,5 kuruş harcanarak tamirinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (*COA.İ.DH.717.50140*).

Yine 18 Nisan 1884 tarihli ve Şehremânetine yazılan bir belgede KocaMustafa Paşâ'da bulunan Sünbül Efendi Hazretleri Dergâhı müstemilatından bazı mahallerin tamiri için dergâh postnişini Mehmed Rıza Efendi tarafından takdim edilen arzuhalin padişah tarafından görüldüğü ve gereğinin yapılması için Mabeyn-i Hümayun başkitâbetine gönderildiği anlaşılmaktadır (COA.EV.MKT.01223.00308). Ancak bina kalfalarının evkaf hazinesinden alacaklarını zamanında alamamaları ve birinci keşifte esas alınan bina resminden farklı olarak şeyh dairesine bodrum kat eklenmesi ve orta kat süslemelerinde değişiklik ve hamamın tamiri nedeniyle 51.720 kuruş ilave yapıldığı anlaşılmaktadır. Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nden Evkaf Nezareti'ne yazılan bir yazıda da dergâh postnişini efendinin arzuhalinde, bina resminde odaların küçük gösterildiği yük, dolap ve sandık odalarının keşfe dahil edilmediği, bunların dahil edilerek tamiratın biran evvel bitirilmesini talep ettiği belirtilmektedir. 17.03.1884 tarihli bu belgede inşaatın sonlara yaklaşmış olduğu da ayrıca belirtilmektedir (COA.ŞD.108/18).

12.03.1885 tarihinde de İstanbul'daki birçok vakıf camileriyle birlikte kaime yüz otuz kuruş hesabıyla 72 kuruş gibi küçük çaplı bir tamir gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak harcamanın nereye yapıldığı belirsizdir (EV.d. 24759).

11.07.1885 tarihli bir arşiv kaydında ise Müderris Mahmud Saffet Efendi tarafından verilen bir arzuhalde medresenin harap olmasından dolayı tamiri talep edilmektedir. Tamirinin şehremaneti marifetiyle yapılmasına ve gümüş mecdiye 20 kuruş hesabıyla 29.108 kuruşa 1301 senesi maliyesinden ödenmesine karar verilmiştir (COA.İ.ŞD.75/4444).

21.05.1888 tarihli bir başka arşiv belgesinde yine şeyh evinin 168.000 kûsur kuruşa yeniden yapıldığı bu evin ve dervişlerin hücrelerinin kagir olmasından dolayı fazla zarar görmediği ve ancak çıkan fırtınadan cami ve Sünbül Efendi Hazretleriyle on iki imamdan Zeynelabidin hazretleri kerimelerinin şerefli türbesi üzerlerindeki kurşunların zarar gördüğü ve bunların tamir edildiği anlaşılmaktadır (COA.EV.MKT.01433.00150).

07.07.1891 tarihli Evkaf Hazinesi Keşif Dairesi'nin yazmış olduğu bir tezkirede de cam-i şerif tuvaletlerinin tamir ve temizliği hakkında daha önce düzenlenen keşif defterinin evraka eklenerek ikinci keşfinin dahi yapıldığı, Şehremânetine ait tezkeresinde tamir ve temizlik yapılan tuvaletlerin hangileri olduğunun bildirilmesi istenmiştir (COA.EV.MH.TIK.00062.00146).

02.10.1891 tarihli bir tamir özet defterine göre yine KocaMustafa Paşâ'da Sünbül Efendi Dergâhı Şerifi'nin şadırvan tamiriyle etrafındaki tellerin tamiri için mecdî 661 kuruş harcandığı anlaşılmaktadır. Bu para kireç tuğlası ve nakliyesi dışında kıyyesi 10 kuruştan kurşun boru ve kaldırımcı ücreti, şadırvan teli ve işçilik için sarf edilmiştir (COA.EV.MKT.01769.00150; COA.EV.MKT.01769.00152).

10.10.1891 tarihli bir belge de yine Sünbül Efendi Dergâhı Şerifleri'nin suyolu için 229 kuruş harcamaya yapıldığı görülmektedir. Bu para kurşun boru, kaldırımcı ücreti, kireç, kantar ve şadırvana gerekli malzemeler ve hamaliyesine harcanmıştır (COA.EV.MKT.01769.00146). Ayrıca başka bir belgede dergâhın tamirinde çalışan usta ve amelelerin yevmiyelerini net olarak öğrenmek mümkün olmaktadır. Buna göre kazı işlerini için lağımçı Hüseyin'e günlük 16 kuruştan 6 gün için 78 kuruş; duvarcı Nasum'a günlük 18 kuruş üzerinden 5 gün için 90 kuruş; reñber ya da amele Abdulla'ha yevmiyesi 8 kuruştan 6 gün için

48 kuruş, rençber Ali'ye de yine 8 kuruştan 2 gün için 16 kuruş toplamda hepsine 232 kuruş ödeme yapılmıştır (COA.EV.MKT.01769.00148).

28.12.1891 tarihli Babıâli sadaret dairesi amedî kalemi evrakına göre Sünbül Efendi Dergâhı Camii Şerifi ile şadırvanı ve şeyh dairesiyle dergâh odalarının gezinti mahallerinin tamirinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak belgede daha önce padişahın emriyle müsaade edilmiş ise de tamirata başlanmamış ve aradan zaman geçmiş olduğundan yeniden keşif yapıldığı görülmektedir. Buna göre masrafın mecidî 19 kuruş hesabıyla 16.046 kuruşa mâl olacağı anlaşılmıştır. Gereken tamiratın emaneten yapılması ve 1307 evkaf bütçesi tertibinden ödenmesi için şuray-1 devlet dahiliye dairesinden kararın çıktığı buna göre padişahın izni olursa gerekenin yapılacağı belirtilmiştir (COA.İ.ŞD.113/6779).

1893-1894 yılı mart başından şubat sonuna kadar süren külliyein ihtiyacı olan suyun sur içi ve sur dışında bulunan ana hattında önemli bir tamirat gerçekleştirilmiştir. Ana su yolu hattı için gerekli malzemelerin ve gönderilen kazı elemanlarının yevmiyesinin beyan edildiği pusulaya göre sur dışında Bayrampaşa'da hendekler kazılmış ayrıca yine sur dışında Mevlana Kapısı'nda hendek içinde eski borular tamir edilmiştir. Sur içinde şadırvan yolu tamir edilmiş ve ayrıca kaldırım yapılmıştır (COA.EV.MKT.CHT.00330.00115). Bunların dışında Suriçi'nde *Efrace* denilen yerde tamiratlar yapılmış, musluk kuşağı tamiri kilit ve kol masrafı gerçekleştirilmiştir (COA.EV.MKT.CHT.00330.00117; COA.EV.MKT.CHT.00330.00119; COA.EV.MKT.CHT.00330.00121; COA.EV.MKT.CHT.00330.00123). Külliye su yolu tamiri için bir yılda toplam 265 kuruş harcama yapıldığı anlaşılmaktadır (COA.EV.MKT.CHT.00330.00127).

Külliye 1894 İstanbul depreminde de zarar görmüştür. Tamiratın ayrıntılarını bilmemek de 18 Nisan 1311 tarihli Evkaf-ı Hümayun Hazinesi Keşif idaresi evrakında 1894 depreminde gördüğü zararın muayenesinin yapılarak tamiratının yapılmakta olduğu belirtilmektedir (COA.EV.MH.TIK.00056.00098). Bir başka kaynakta kassam ve dervişân odalarının tamamen yıkıldığı medresenin de harap olduğu belirtilmektedir (COA.AYN.d. 1661/445; COA.EV.d. 28331/11,47'naklen Özkılıç 2015: 546).

14.09.1905 tarihli Evkaf-ı Hümayun Cihat Kalemi'ne ait bir evrakta Koca Mustafa Paşa Mektebinin tamirinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ancak belgede tamir ayrıntısı mevcut değildir. Anlaşıldığı kadarıyla tamiratın gerçekleştirilmesi sürecinde cihat kaleminden vakf kaydı bilgisi istenmiştir. Buna istinaden yapılan incelemeden sonra vakfın mazbut vakıflardan olduğu bilgisi ilgili yerlere iletilmiştir (COA.EV.MKT.CHT.00613.00326).

1930-1933 yıllarında kullanılmayan medresenin VI. yüzyıldan kalan işlemeli kapısının Arkeoloji Müzesi'ne götürüldüğü ifade edilmektedir. Ayrıca Müller, 1936 yılında bir kazı amaçlandığı ancak gerçekleşmeyen bu kazının ne kazısı olduğu hakkında bilgi vermemektedir. Bunun dışında 1953 yılında cami restore edilmiştir (Müller-Wiener 2001: 175-176).

1981 yılında cami, koruma derneği tarafından büyük bir onarıma tabi tutulmuş ve dört milyon lira ya yakın harcama yapılarak cami iç sıvası, süslemeleri ve mezarlıklar onarılmıştır. 2004 yılında cami ve türbelerden bir kısmı hariç perişan bir vaziyette olduğu özellikle yanlış müdahaleler ve ilave inşaatlarla külliyein orijinal bütünlüğünü kaybetmekle yüz yüze kalmıştır (Öztürk 2004: 35). Nihayet bu satırların

okunduğu günlerde külliye'nin ihtiyacı olan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları da bitirilmiş olacaktır.

KOCA MUSTAFA PAŞA VAKIF YÖNETİMİ ve BU YÖNETİMDE SÜNBL SİNAN HANGÂHI'NİN ROLÜ

Koca Mustafa Paşa Vakfı, yukarıda bahsedildiği üzere külliye'nin kurulmasıyla birlikte Devlet-i Aliyye'nin vakıf sistemine dahil olarak beş yüz yılı aşkın bir süredir kültürel ve manevi hayatımızın bir parçası olmuştur. Bu uzun sürede kuruluş amacı pek bir değişim yaşamasa da işleyişinde birçok değişiklikler olmuştur. Bu kısımda vakfın yönetim standartlarını ve şartlarını belirleyen vakfiye, vakıf yönetimi ve vakfın mali durumu hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Vakfiye hakkında yukarıda bahsi geçtiği üzere öncelikle belirtmek isteriz ki vakfiyenin arşiv belgeleri içerisinde bulunması nerdeyse mümkün gözükmemektedir. Çünkü XIX. yüzyılın başından başlamak üzere bu yüzyıla ait birçok belgede vakfiye kaydının olmadığına dair notlar vardır. Vakıfla ilgili yazışmalarda vakıf kaydının olmadığı açıkça belirtilmiştir (*VGMA.Defter.00680.00018; VGMA.Defter.00279.00132; COA.EV.MKT.CHT.00206.00050; COA.EV.MKT.02783.00338; VGMA.Defter.04617.00167; COA.EV.MKT.03505.00485*). Bunun yanı sıra vakıfla ilgili yapılan bir çalışmada Koca Mustafa Paşa'nın mevkufatına ait müstakil defterin genelde vakfiyelerin yer aldığı baş kısmının eksik olduğu belirtilmiştir (Öztürk 2004: 13). Netice itibarıyla vakfiye'nin tam metninin XIX. yüzyıla gelmeden devlet memurlarının dahi bulamadığı bir şekilde kaybedilmiştir. Bunun sebebini bilme imkânı elbette yoktur. Ancak vakıfların bağlı oldukları yönetim birimleri ve teftiş birimlerinin değişmesi veya yönetimle ilgili yeni düzenlemeler sırasında başına bir iş geldiği gayet açıktır.

Vakıf yönetimi hususuna gelecek olursak şunları söyleyebiliriz. Osmanlılar'da 1826'da Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin kurulmasına kadar vakıflar yönetimi bakımından beş kısma ayrılmıştır. Lütü Efendi Tarihi'ne göre birincisi Haremeyne merbut vakıflardı (*Lütü Tarihi 1999: 150-151*). İkincisi vezir nezareti, üçüncüsü şeyhülislam nezareti, dördüncüsü Darbhâne nezareti, beşincisi ise İstanbul kadıları nezaretidir. Tüm evkâf-ı meşrutaya İstanbul kadıları nezaret ederdi (*Kahraman 2006: 2*). Evkaf Nezâreti teşkil edildiğinde Haremeynden başkası birleştirilmişti (*Lütü Tarihi 1999: 151*). Bu noktada Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın arşiv kayıtlarına da yansıdığı gibi beşinci gurupta İstanbul kadılığı nezaretinde küçük evkaf muhasebesine tabi bir vakıf olarak yönetilmekteydi (*VGMA. Defter.00659.00045; VGMA.Defter.00659.00047; VGMA.Defter.00676.00102; VGMA.Defter.00674.00023; VGMA.Defter.00674.00030; VGMA.Defter.00674.00069*). Ardından II. Mahmud vakıfları olan Mahmudiye vakıflarına dahil edilmiştir. Evkaf Nezâreti'nin kurulmasından sonra toplu halde Evkaf Nezâreti'ne bağlanmış olsa da gelir gider ve borç alacak ve benzeri konularda vakıf tüzel kişilikleri devam etmiştir (Öztürk 2004: 21). 1870 yılından sonra ise mazbut vakıf statüsünde yine Nezâret tarafından idare edilmeye başlanmıştır (*COA.EV.THR.00016.00337; COA.EV.MH.00775.00242; VGMA.Defter.00892.00043; COA.EV.THR.00330.00032; COA.EV.MKT.CHT.00022.00458*). 1924 yılından beri de günümüzdeki statüsüyle idare olunmaktadır.

Vakfiyenin aslı bulunmasa da bazı defterlerde yer alan vakfiye özetinden vakıf yönetimi konusunda bilgiye sahip olabilmekteyiz. Ayrıca arşiv kayıtlarında bulunan uygulamalar ve bazı açıklamalar vakıf

yönetimi ve personel yönetimi hakkında bize önemli bilgi sunmaktadır. Vakfın tüm işlerinden sorumlu olacak makamı temsil eden tevliyet meselesi vakfiye özetinde açıklanmıştır. Buna göre vakıf mütevellisi Koca Mustafa Paşanın soyuna şart koşulmuştur. Kadın ve erkek ayrımı yapılmadan nesilden nesile devam ettirilmesi istenmiştir. Soyunun sona ermesi durumunda kölelerine ve onların çocuklarına onların soyunun tükenmesi durumunda da müteveli tayin etme yetkisi devlet başkanına bırakılmıştır (Öztürk 2004: 13; Vakıf Tahrir 1970: 369).

Vakıf yönetiminde vakfiye şartı gereği Koca Mustafa Paşa nesline ve onun kölelerine ve onların nesli tükeninceye kadar devam etmiş olsa da arşiv kayıtlarında çokça rastlandığı üzere birçok cihet külliye içerisinde bulunan Sünbül Sinan Efendi Dergâhı şeyh ve dervişlerine tevcih edilmiştir. Özellikle vakıf yönetiminde yapılan tüm işlemlerin denetim ve kontrolünü gerçekleştirecek önemli bir görev olan vakıf nazırlığı dergâh şeyhinin uhdesine verilmiştir (VGMA.DeFTER.00674.00030; VGMA. DeFTER.00674.00033; VGMA.DeFTER.00674.00069; VGMA.DeFTER.00688.00028; VGMA.DeFTER.00676.00099). Aslına bakılırsa vakfiyede hangâh şeyhine veya dervişlere her gün yemek bedelleri olan yirmi akçe verilmesi dışında vakıf yönetiminde görev almaları için bir şart var mıdır bilmiyoruz ama vakıf yöneticisi olarak görevlendirilebilmeleri veya külliye de bulunan cihetlerin dervişlere tevcih edilebilmesi için ucu açık bir şart vardı ki o da şudur; “kendi ahfâdım veya kölelerim ya da kölelerimin çocukları arasında gerek idarî ve gerekse hizmet personeli için istenilen vasıf ve liyakatte kimselerin bulunması durumunda, kadrolara bunlar atansın. Bu kimseler arasında arzu edilen vasıfta şahısların mevcut olmaması halinde ise, dışardan ehil kimseler göreve getirilsin,” deniyordu ve aynı zamanda vâkıfın ve kölelerinin neslinin kesilmesinden sonra kadrolara atamada devlet başkanına yetki bırakılmıştı (Öztürk 2004: 13). Bu sebeple bazı cihetlerin; örneğin müezzinlik cihetleri, padişah tarafından sadece dergâh sofilerine verilmesi şartının getirilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin bir belgede cüzhanlık cihetinin sofilere meşrut olduğu açıkça belirtilmektedir (COA.EV.EMH.00186.00165). Ama ne olursa olsun dergâh ehlinde olsun şeklinde değil bunların da ehil olanlarına verildiği anlaşılmaktadır (İMUF. EHMM.00740.00049). Sonuç olarak söyleyebiliriz ki; ister vakfiyede isterse padişahın emri gereği olsun külliye yönetiminde ve külliye de görevlerin gerçekleştirilmesinde dergâh şeyhi ve dervişleri aktif rol almışlardır. Dergâh şeyhi veya postnişin efendinin yaptığı iş ve işlemlere baktığımızda vakıf nazırı olarak vakıf yönetiminde devletle ilişkilerin merkezinde yer almıştır. Her türlü cihet tevcihlerinde ve külliye ihtiyacı olan her türlü tamir bakım ve onarım işlerinde bizzat işlere nezaret etmiş tamir gerektiğinde de keşif defteri gereğince takibini gerçekleştirmiştir (COA.EV.MH.01027.00172; COA.EV.MKT.00626.00226).

Girişte bahsi geçtiği üzere iki isimli anılmasında Sünbül Sinan Dergâhı şeyh ve dervişlerinin camide din hizmetlerinde ve külliye de diğer hizmetlerinde aktif görev almalarının etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bundan öte devletle ilişkilerde dergâh postnişini efendilerin vakıf yöneticisi olarak birinci dereceden sorumluluk makamında bulunarak devlet kurumlarıyla yazışmışlar “Sünbül Sinan Camii ve Dergâhı” şeklinde adlandırılmasına sebep olmuş ve halk nezdinde de bu şekilde doğal olarak yer etmiştir (COA. İ.ŞD.75/4444). Bunun aksine Cihangir Camii ve avlusunda bulunan Cihangirî Tekkesi ile cami ilişkilerinde tam tersi bir durum söz konusu olduğu görülmüştür. Tekke şeyh ve dervişleri camide bulunan cihetlere mutasarrıf olamamışlardır (COA.EV.MKT. 1878/76). Sünbül Efendi Dergâhı'ndaki bu

farkın temelinde ilk kuruluştan beri dergâhın külliyesinin bir parçası olması ve vakfiyenin buna imkân vermiş olması olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Vakıf Gelir ve Giderleri: Vakfın gelirleri ve giderleri ile ilgili uzun dönemi kapsayan ayrıntılı bir çalışma yapılmamış olsa da bu konuda yapılan çalışmalar genel bir fikir vermektedir. Vakıf kurucusu Koca Mustafa Paşa, vakıf giderlerini karşılamak üzere yüzlerce dükkân, işhanı ve evler yaptırmış arazi gelirleri başılamıştır (*Vakıf Tahrir 1970: 366-368; Öztürk 2004: 16-18*). İstanbul dışında olan vakıf mallarının en çok olduğu ve bugün milli sınırlarımız dışında kalmış Balkanlarda birçok köy ve mezra vakfetmiştir. İstanbul'da KocaMustafa Paşa, Aksaray, Beyazıt, Eyüp, Edirnekapı semtlerinde vakıf malı bırakmıştır. Ayrıca Bolu ve Trakya'da da birçok vakıf malı bulunmaktadır. Buralardan elde edilen gelirlerle külliye personeli dışında her gün beş yüz misafir için yapılan yemeğin masrafları karşılanmıştır. Ayrıca her yıl Medine'ye 300 sikke-i şerefiye gönderilmiştir. Ancak ne var ki diğer vakıfların başına gelen bu vakfın da başına gelmiştir. Örneğin Nuruosmaniye Külliyesi'nde olduğu gibi zamanla gelirleri azalmış giderlerini karşılayamaz hale gelmiştir (*Taşkın 2017: 259-265*). 1813'lere gelindiğinde parasızlık yüzünden imareti kapanmış medrese ve dergâh mutfağında çorba kaynamaz olup sıkıntılar yaşanmıştır. Vakıf giderlerini karşılamak üzere dışardan borç almak zorunda kalmış ancak gelirleri giderlerinden az olduğu için borçlarını ödemekte zorlanmıştır. 1822-1824 yıllarına ait üç yıllık toplam gelirleri 91.816,6 kuruş iken giderleri 110.582,5 kuruş olarak gerçekleşmiştir (*Öztürk 2004: 2, 16, 17*).

Personel Sayısı: Vakfın kurulduğu yıllarda külliye de 108 personel çalışırken 1835 yılında 35 kişinin çalıştığı görülmektedir. 1925 yılında bu sayı 15 kişiye düşmüştür (*Vakıf Tahrir 1970: 368; Öztürk 2004: 8*). Personel sayısındaki bu düşüşün birçok nedeni olsa da sebeplerin başında vakıf gelirlerinin azalması sonucu çalışanların nicelik olarak aynı ancak nitelik olarak değeri kalmayan ücret almaları yatmaktadır. Zira vakfiyede vakıf bütçesi öncelikle bakım ve onarıma ayrılmış personel ücretlerinin ödenmesi daha sonraya bırakılmıştır (*Öztürk 2004: 13*). Ücretlerdeki niteliksel azalış birden fazla ciheti bir arada yaparak alınacak paranın kayda değer bir karşılığı olması beklenmiştir. Bu sebeple birçok cihet düşük ücret nedeniyle boşta kalınca ya ek olarak talep edilmiş ona verilmiş veya ferağ yoluyla devredilmiştir. Böylece birden fazla cihet bir kişinin uhdesinde birikerek hizmetlerin görülmesi sağlanabilmiştir. Böylece gerek çalışanlar açısından alınacak ücret artırılmış olmakta gerekse külliye hizmetlerinin devamlılığı için bir çözüm yolu olmuştur. Örneğin; müezzinlik, şeyh-i imaret ve cüzhanlık cihetlerine mutasarrıf olan Hasan İbn-i Mustafa, müezzinlik cihetini kendi rızasıyla başkasına ferağ etmiş ve şeyh-i imaret ciheti ile cüzhanlık ciheti üzerinde kalmaya devam ettiğinden ayrı berat verilmesini istemiştir (*VGMA.Defter.00676.00018*). Ayrıca yevmi 10 akçe vazife ile imamet, yevmi 5 akçe ile vakt-i subhda yasinhan, yevmi 1,5 akçe ile sofiyuna meşruta vakt-i zuhrda cüzhan, yevmi 1,5 akçe ile cüzhan, yevmi 1,5 akçe ile camide cüzhanlık cihetlerinin yarısına mutasarrıf olan Esseyid Osman Halife'nin ölmesiyle oğluna intikal etmiştir (*COA.EV.EMH.00186.00165*). Bu örnekten de anlaşılacağı gibi oldukça karmaşık bir hal alarak hem birden fazla cihet hem de müşterek bir mutasarrıflık söz konusu olmaktadır. Bu durumda personel sayısı da netlik kazanmamaktadır. Sonuç olarak, başlangıçta 100'ü aşkın olan personel sayısı vakıf gelirlerinin azalması sonucu birden çok cihet bir personel uhdesinde toplanarak gerçek çalışan sayısı azalmıştır. Bu durum

bir bakıma Tanzimat'tan sonra geçilecek olan maaş sisteminin bir geçiş süreci olmuştur. Birçok görevi bir arada yapan ve aylık maaş alan personel sistemi, aslında vakıflarda bir kişiye birden fazla cihet verilmesiyle gerçekleşen bir uygulamanın doğal bir sonucuydu. Bir bakıma maaş sistemine geçiş bir açıdan sahadaki uygulamanın prosedürünü yerine getirmek olmuştur (*Taşkın 2017: 300-302*).

SONUÇ

Bu çalışmayla Koca Mustafa Paşa Camii ve Sünbül Sinan Dergâhı'na ait orijinal vakfiyesinin XIX. yüzyıl başlarından beri kayıtlarda olmadığı kesin olarak ortaya konmuştur. Caminin iki isminden birisi olan *Sünbül Efendi Camii* şeklinde anılmasında dergâh şeyhinin vakıf işlerinin başında vakıf nazırı sıfatıyla devletin resmî kurumlarıyla, dergâh şeyhi olması münasebetiyle de camiye gelen halkla iç içe olmasının etkisi olduğu arşiv kaynaklarına dayalı olarak ortaya konmuştur. Buna ilave olarak külliye dini hizmet alanı içerisine giren birçok cihetin dergâh şeyhi ve dervişleri tarafından yapılmasının da dergâh ile cami isminin bütünleşmesinde ve yerleşmesinde etkili olduğu yine belgelere dayandırılarak izah edilmiştir. Ayrıca arşiv kayıtlarından caminin dergâhın bir parçası olarak semâhâne ittihaz olunduğu ve zikir halkalarının cami içinde gerçekleştirildiğini kesin olarak söylemek mümkün olmuştur. Bununla birlikte edinilen arşiv kaynakları çerçevesinde külliye birimlerinde önemli ölçüde bir değişim olmuşsa da merkez yapı olan caminin ana yapısında son cemaat yeri ve kubbesinin bazı bölümleri dışında büyük değişimlerin yaşanmadığı anlaşılmıştır. Bunlara ilave olarak Koca Mustafa Paşa Vakfı yönetiminde Sünbül Sinan Dergâhı'nın önemli bir rol üstlendiği ilk defa olarak ortaya konulmuştur. Vakıf nazırlığını yapan dergâh şeyhinin aynı zamanda cihet tevcihlerinde imza yetkisini elinde bulundurması külliye personeli üzerinde idari ve manevi bir amirlik misyonu üstlendiği anlaşılmıştır. Son olarak külliye fiziki yapısı yanında bu birimde çalışan personel ve bunların günlük ücretleri de ele alınarak külliye insanı yönü de hatırlatılarak gerçek hayata dair izler canlandırılmaya çalışılmıştır. Böylece külliye ile ilgili tüm yönler ilk kez olarak bir çalışma çerçevesinde toplu bir şekilde değerlendirilmiş olmaktadır. Ancak külliye ile ilgili söylenecek her şeyin söylenmiş olması mümkün olmadığı gibi çalışmanın çerçevesinin de buna müsaade etmediğini belirtmekte yarar vardır. Konuyla alakalı detaylı bilgiler geniş çaplı yeni çalışmalarla mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ (VGMA)

Defterler (VGMA. Defter.) 00680.00018; 00081.00004; 00135.00043; 00279.00132; 00659.00045; 00659.00047; 00659.00134; 00664.00062; 00674.00023; 00674.00030; 00674.00030; 00674.00033; 00674.00069; 00676.00018; 00676.00098; 00676.00099; 00676.00102; 00680.00018; 00688.00028; 00703.00132; 00892.00043; 01808.0003.00048; 01809.00027; 01837.00172; 04617.00167; 00674.00030; 00674.00040; 00680.00090; 00900.00099; 00676.00099.

İstanbul Mütürlüğü Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği (IMUF. EHMM)
00740.00036; 00740.00036; 00676.00024; 00740.00049.

Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı âli Sadâret Âmedi Kalemî (A.}AMD.)
00085.00024.001.001).

Cevdet Evkaf (C.EV.) 275/14033; 111/5505; 78/3894;

Evkaf Defterleri (EV.d.) 13467.00003; 19298; 13583.00002; 18437.00017; 18437.00017; 24759; 13450.00003; 13450.00003; 13450.00004; 13461.00003; 13464.00001; 13464.00003; 13465.00003; 13467.00003; 13472.00003; 13481.00003; 13488.00003.

Evkaf Muhasebe (EV.MH.)
00162.00361; 00511.00162; 00511.00162; 00511.00162; 00567.00719; 00775.00242; 00968.00210; 01023.00060; 01027.00168; 01027.00170; 01027.00172; 01027.00172; 01027.00174; 01027.00176; 01043.00092; 01044.00404; 01051.00322; 01051.00324; 01314.00486; 01705.00345; 00383.00217;

Evkâf Nezâreti Muhasebe Kalemî Tâmirat ve İnşaat Kalemî (EV.MH.TİK)
00056.00098; 00062.00146.

Evkaf Sergi Halifelîği (EV.SRG.)
00105.00200.

Evkâf-Evkâf Muhâsbesi (EV.EMH.)
00186.00165;

Evkâf-Tahrirat (EV.THR.)
00016.00337; 00040.00064; 00058.00276; 00327.00146; 00330.00032.

İrade Dabiliye (İ.DH.)
717/50140.

Şura-yı Devlet (ŞD): 108/18.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)
75/4444; 5/4444; 113/6779; 113/6779; 75/4444).

Mektubi Kalemî Cihat (EV. MKT. CHT.)
00022.00458; 00203.00277; 00206.00050; 00279.00082; 00330.00115; 00330.00117; 00330.00119; 00330.00121; 00330.00123; 00330.00127; 00369.00158; 00487.00276; 00514.00170; 00514.00178; 00520.00118; 00521.00104; 00613.00326; 00685.00110; 00814.00003; 00855.00032; 00855.00032; 00855.00033;

Mektubi Kalemî (EV.MKT.)
00626.00226; 01223.00308; 01433.00148; 01433.00150; 01433.00150; 01769.00146; 01769.00148; 01769.00150; 01769.00150; 01769.00152; 01839.00104; 02783.00338; 03505.00485; 03505.00494; 03505.00498; 1878/76).

Zabtiye (ZB): 380/133)

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Kitaplar ve Tezler

- Ali Rıza Bey 2001 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul: Kitâbevi.
- Baltacı 1982 Cahit Baltacı, *Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Ramazan Efendi*, Sünbül Sinan Koruma Derneği Yayınları, İstanbul: Dilek Matbaası.
- Bayrak 1996 M. Orhan Bayrak, *İstanbul Tarihi*, İstanbul: İnkılap.
- Cezar 2011 Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. II, Ankara: TTK.
- Çeçen 1984 Kazım Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Dırağ 1977 Havanen Dırağ, *1831-1900 Yılları Arasındaki İstanbul Yangınları*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi (İÜ), İstanbul.
- Egemen 1993 Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitâbeleri İle 1165 Çelme ve Sebil)*, İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Es'ad Efendi 2000 Sahhaflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi Bâbir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826*, Neşre Hazırlayan: Ziya Yılmaz, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV).
- Eyice 1962 Semavi Eyice, *İstanbul Minareleri*, İstanbul: Berksoy Matbası.
- Galitekin 2003 Ahmed Nezihi Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul Câmi, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübhâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hadika 2001 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Câvâmi*, haz. Ahmed Nezihi Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hadikatü'l-Vüzerâ 1271 *Osmanzâde Ta'ib Ahmed, Hadikatü'l-Vüzerâ*, İstanbul.
- Kafadar 2012 Cemal Kafadar, *Kim var imiş biz burada yoğ iken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis.
- Kahraman 2006 Seyit Ali Kahraman, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*, İstanbul: Kitâbevi.
- Kömürçiyân 1988 Eremya Çelebi Kömürçiyân, *İstanbul Tarihi XVIII. Asırda İstanbul*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Kuban 1996 Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kumbaracılar 1938 İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kütükoğlu 1977 Mübehâr S. Kütükoğlu, *1869'da Faal İstanbul Medreseleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Kütükoğlu 2000 Mübehâr S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, T.T.K. XXVII. Dizi, Sayı 4, Ankara.
- Lâtîfî 1977 Lâtîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, haz. Nermin Suner (Pekin), İstanbul Fetih Cemiyeti 77. kitabıdır. İstanbul: Behâ Matbaası.
- Lüfî Tarihi 1999 Ahmed Lüfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lüfî Efendi Tarihi 1*, Yeniz Yazıya Aktaran: Ahmet Hezarfen, İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı.
- Müller-Wiener 2001 Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası, Çeviren Ülker Sayın*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öz 2015 Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, C. I-II, Ankara: TTK, Ankara.
- Özkılıç 2015 Sema Küçükalioğlu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pakalın 1983 Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul: MEB.
- Pakalın 1983 Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: MEB.
- Sakin 2002 Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, İstanbul: Kitâbevi.

- Şem'dânî-zâde 1976 Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Müri't-tevârih I., Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Tarih-i Cevdet 1974 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.XII., İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Taşkın 2017 Osman Taşkın, *Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vakıf Tahrir 1970 Ömer L. Barkan-Ekrem Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli, İstanbul: Behâ Matbaası.
- Yılmaz 2000 Necdet Yılmaz, *XVII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul.

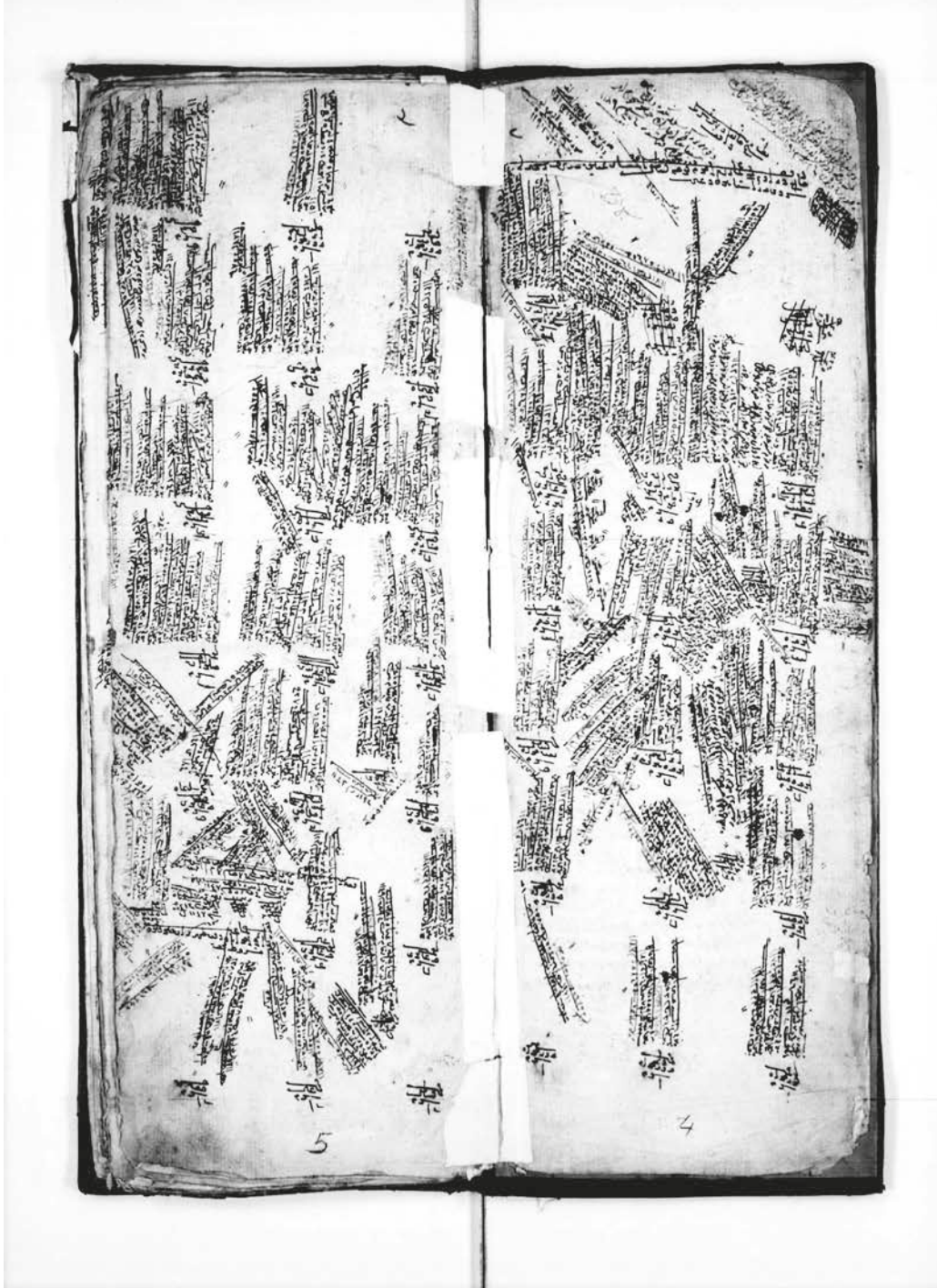
Makale ve Kitap Bölümü

Ansiklopedi Maddesi

- Aydüz 2006 Salim Aydüz, Muvakkithâne, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXI, İstanbul, s. 413-415.
- Deniz 2016 Şefaattin Deniz, Teşvikiye Camisi'nin İnşaatı (1853-1854), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 221, s. 163-189.
- Deniz 2017 Şefaattin Deniz, Sultan Abdülmecid'in İnşa Ettirdiği Muvakkithanlar, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 49, 2017, s. 267-291.
- Emecen 1996 Feridun Emecen, Fodula, *DİA*, c. XIII, İstanbul, 1996, s. 167-168.
- Emecen 2002 Feridun Emecen, Koca Mustafa Paşa (ö.918/1512), *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVI, İstanbul, s. 131-133.
- Eyice 1953 Semavi Eyice, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Onun Osmanlı-Türk Mimarisindeki Yeri, *Tarih Dergisi*, S.8, s.153-182.
- Eyice 2002 Semavi Eyice, Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi (*DİA*), C. XXVI, İstanbul, s. 133-136.
- Göregen 2014 Mustafa Göregen, İkonoklastik Konsil ve Yahya Dimeşki (Iconoclastic Council and John of Damascus), *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences*, Sayı Number 14, Sonbahar Autumn 2014, s. 59-74.
- Köseoğlu 1953 Neşet Köseoğlu, Sünbül Efendiyi Ziyaret, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Avril, No: 135, s. 132-143.
- Özmel 2002 İzzet Özmel, Kayyım, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXV, İstanbul, s. 107-108.
- Öztürk 2004 Nazif Öztürk, Koca Mustafa Paşa Vakıfları ve Külliyesi, *Vakıflar Dergisi C. XXVIII*, 30.
- Yavuz 2011 Yusuf Şevki Yavuz, Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XL, İstanbul, s. 151-152.
- Yücer 2010 Hür Mahmut Yücer, Sünbül Sinan, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXVIII, İstanbul, s. 135-136.
- Yücer 2010 Hür Mahmut Yücer, Sünbülüyye, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXVIII, İstanbul, s. 136-140.

EKLER

Belge 1
Vakıf Hazine
Defteri (VGMA,
Defter:00081.00004).

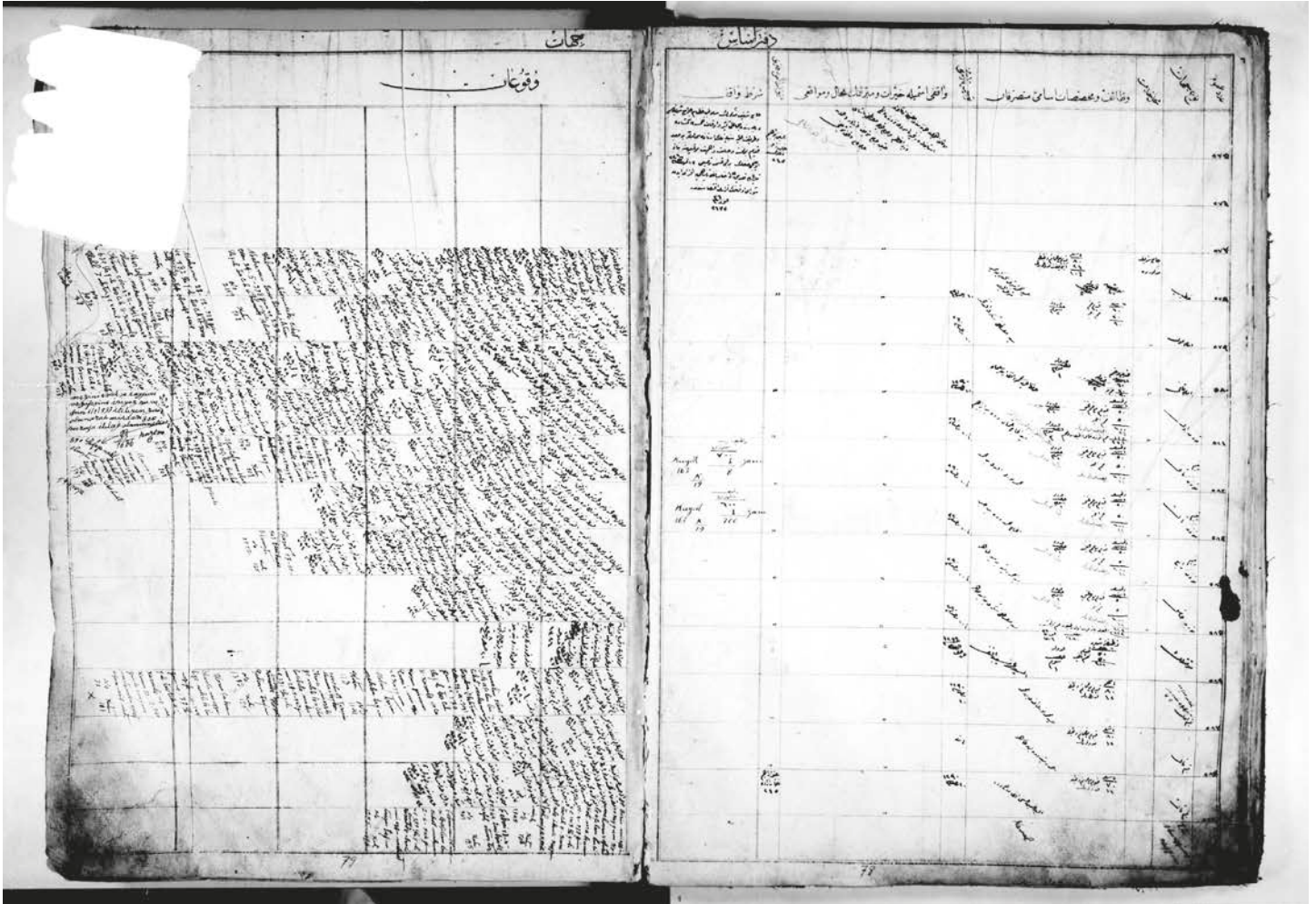
Belge 2
Vakıf Hazine
Defteri (VGMA.
Defter.00081.00005).

Belge 3
Vakıf Hazine
Defteri (VGMA.
Defter.00081.00006).

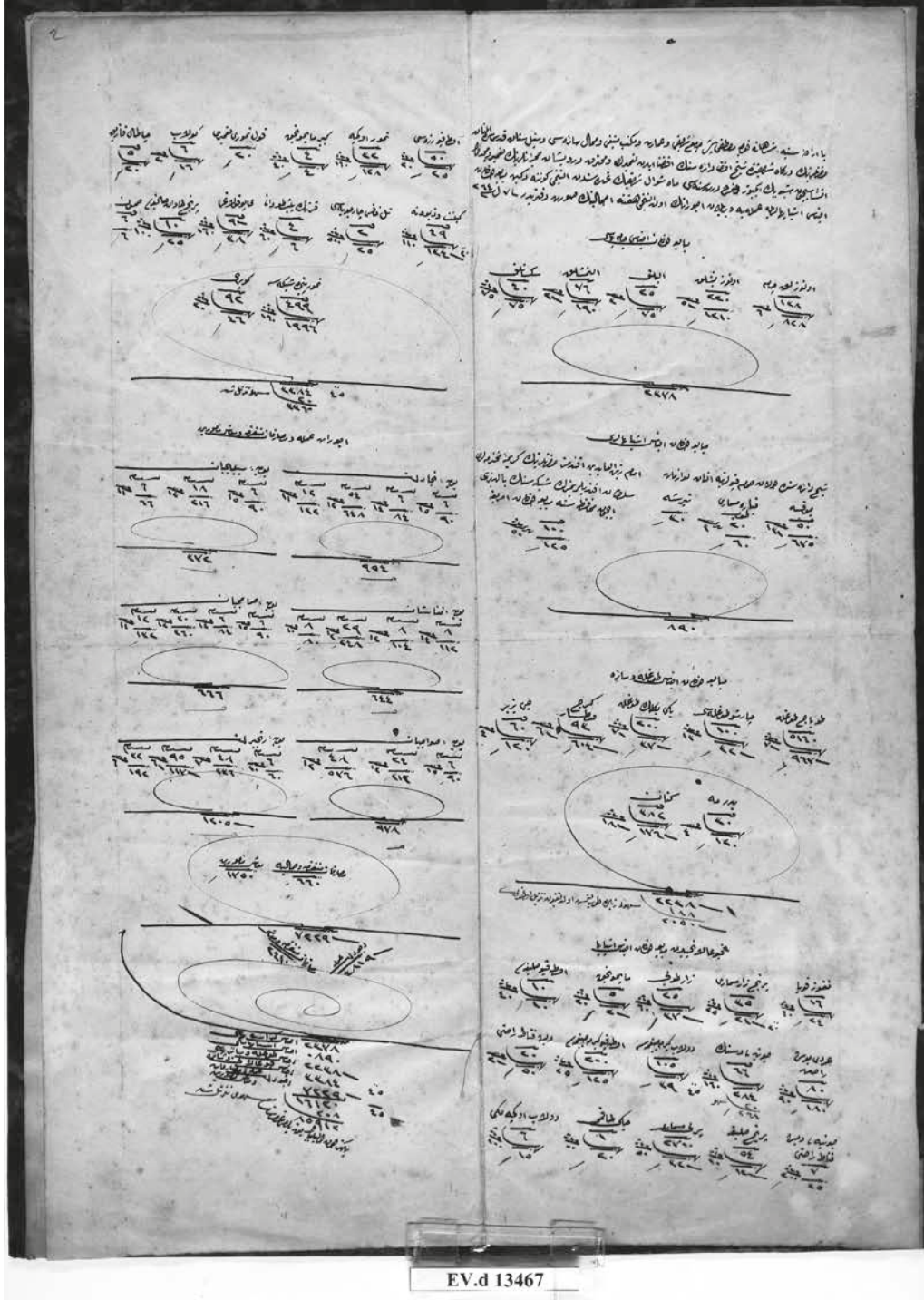

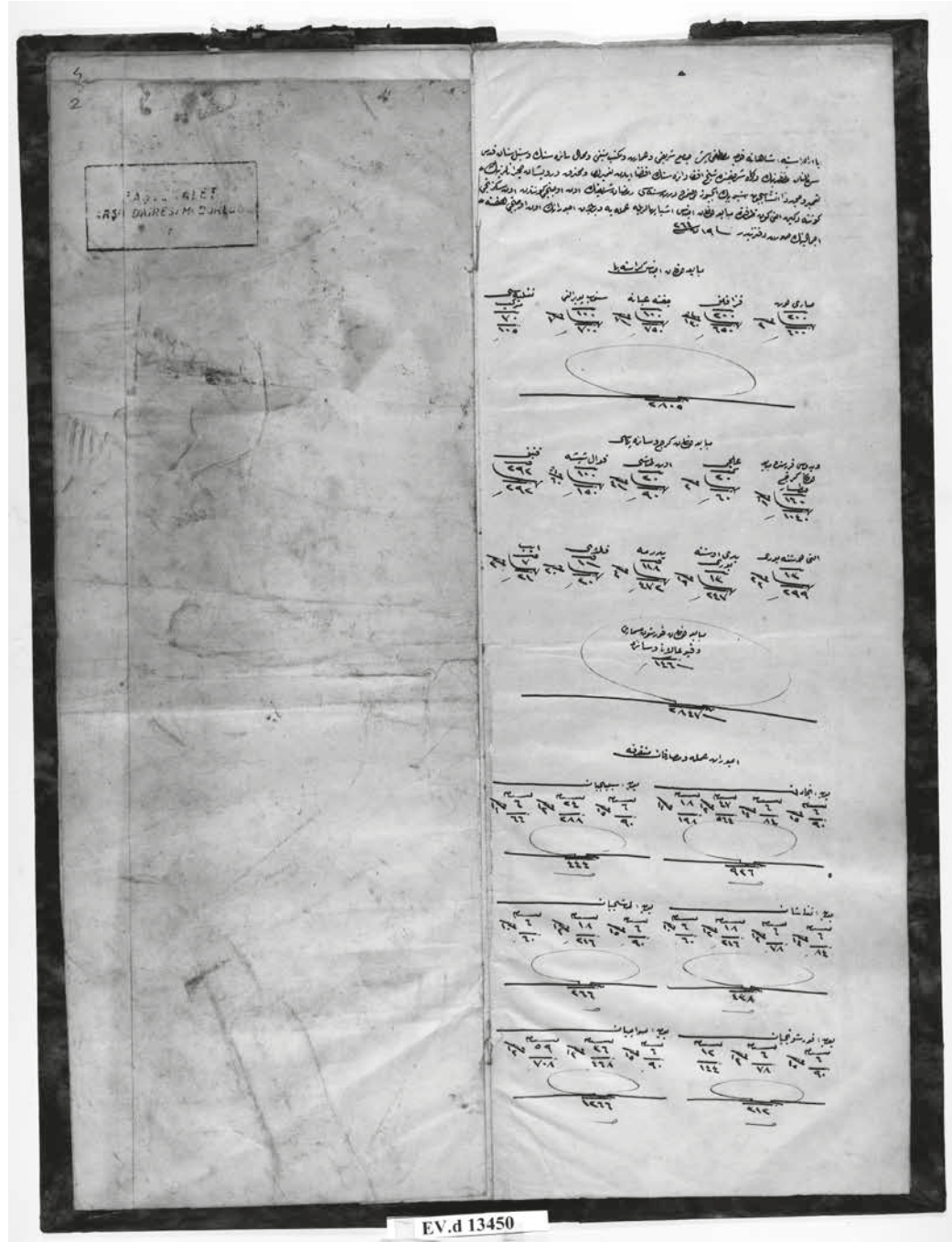

Belge 4

Personel Defteri (Defter-i
Esâs-ı Cihât) (VGMA.
Defter.00135.00043).

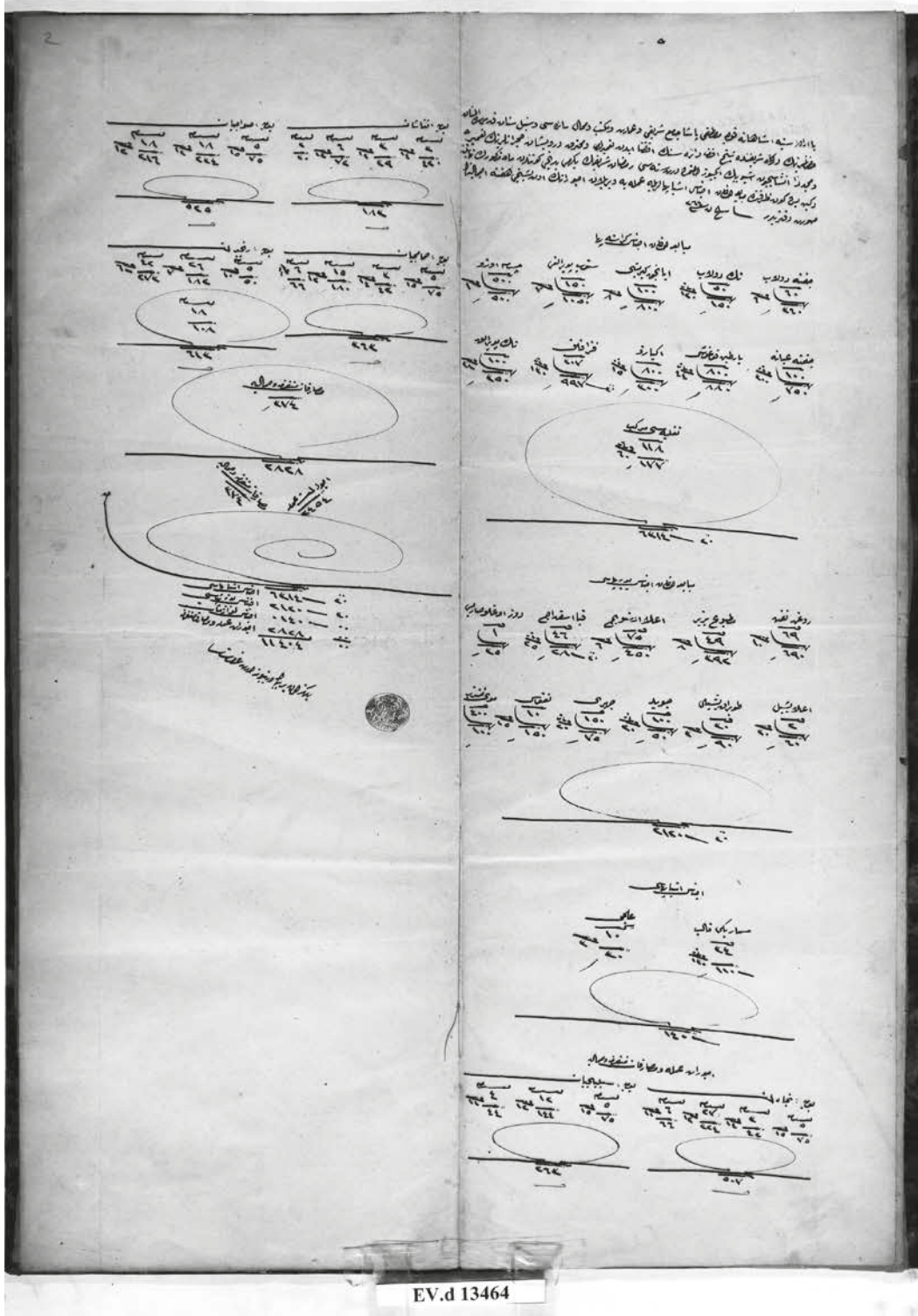

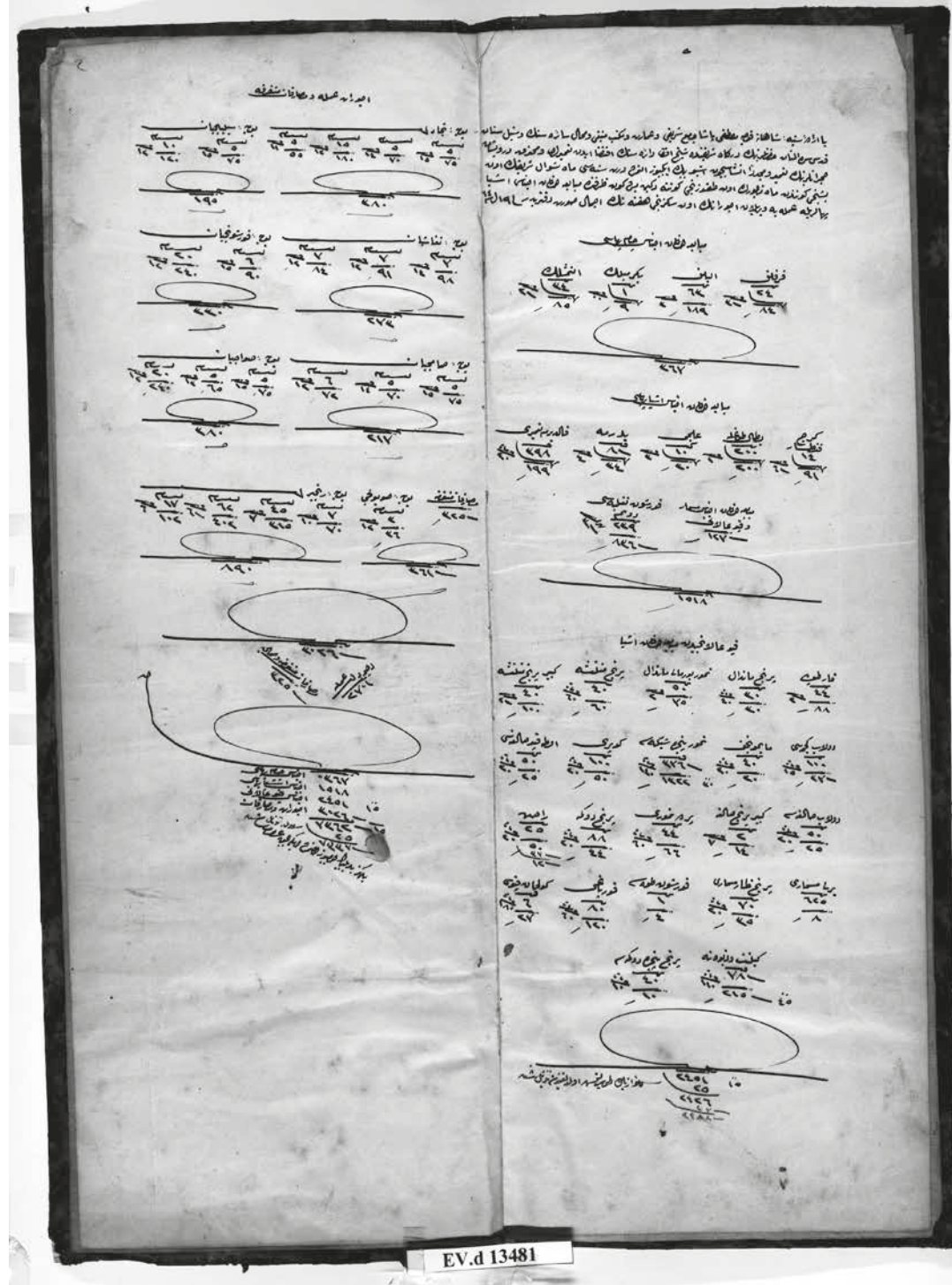
Belge 6
Külliyenin tamiri ve yeniden
inşası ile ilgili (COA.
EV.d.13450.00003).

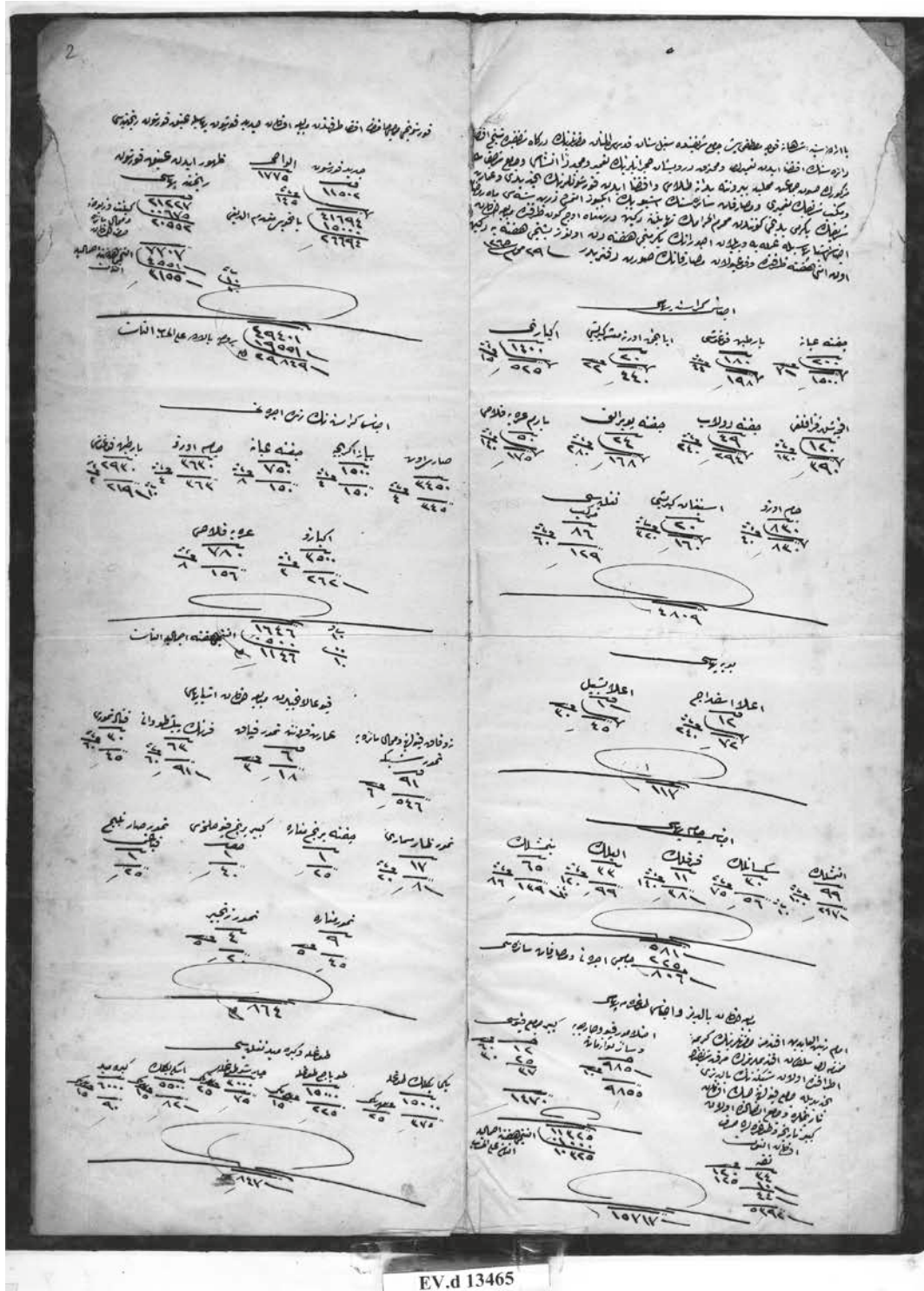
Belge 7
Külliyenin tamiri ve yeniden
inşası ile ilgili (COA.
EV.d.13464.00003).

Belge 8
Külliyenin tamiri ve yeniden
inşası ile ilgili (COA.
EV.d.13481.00003).

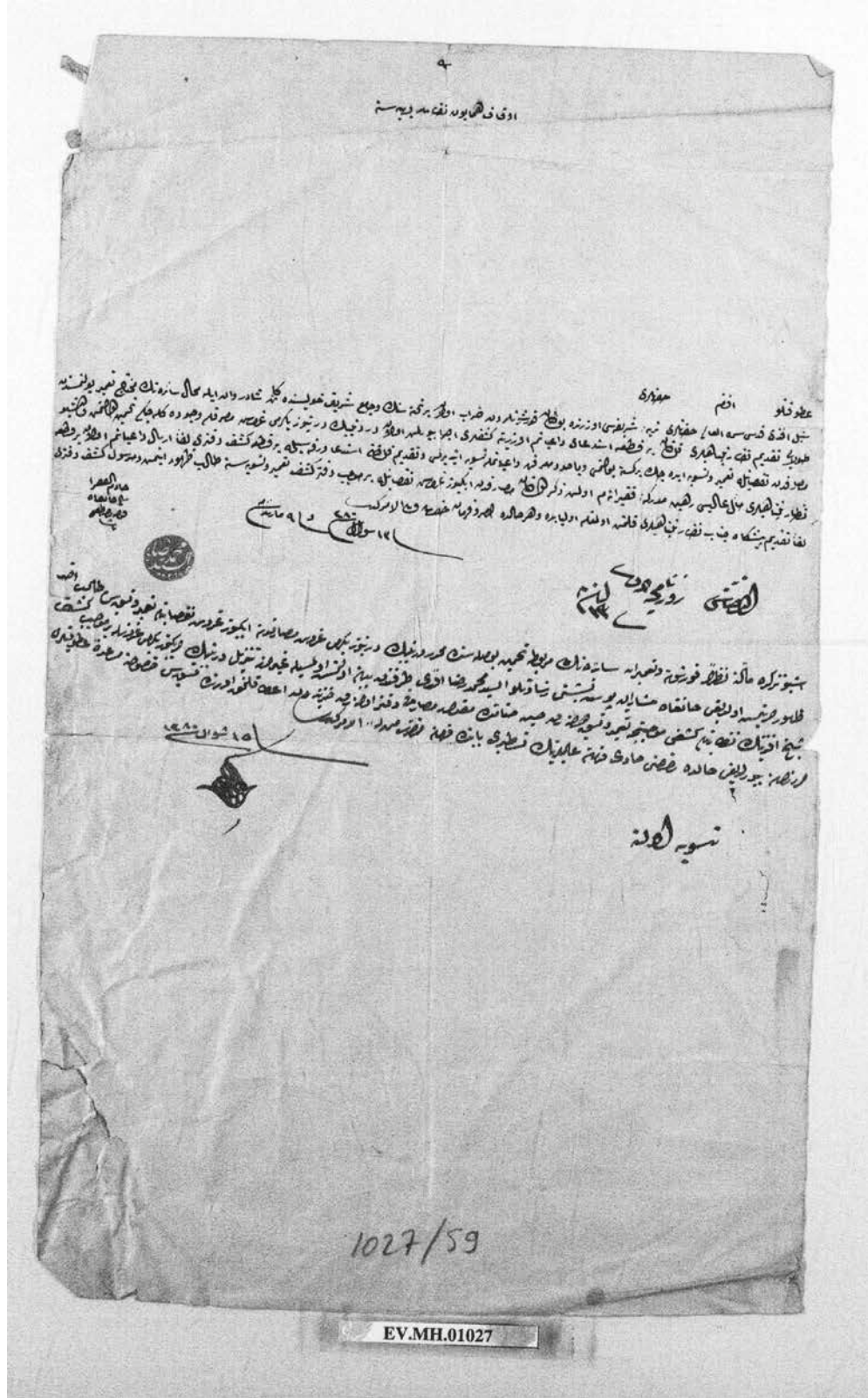

Belge 9

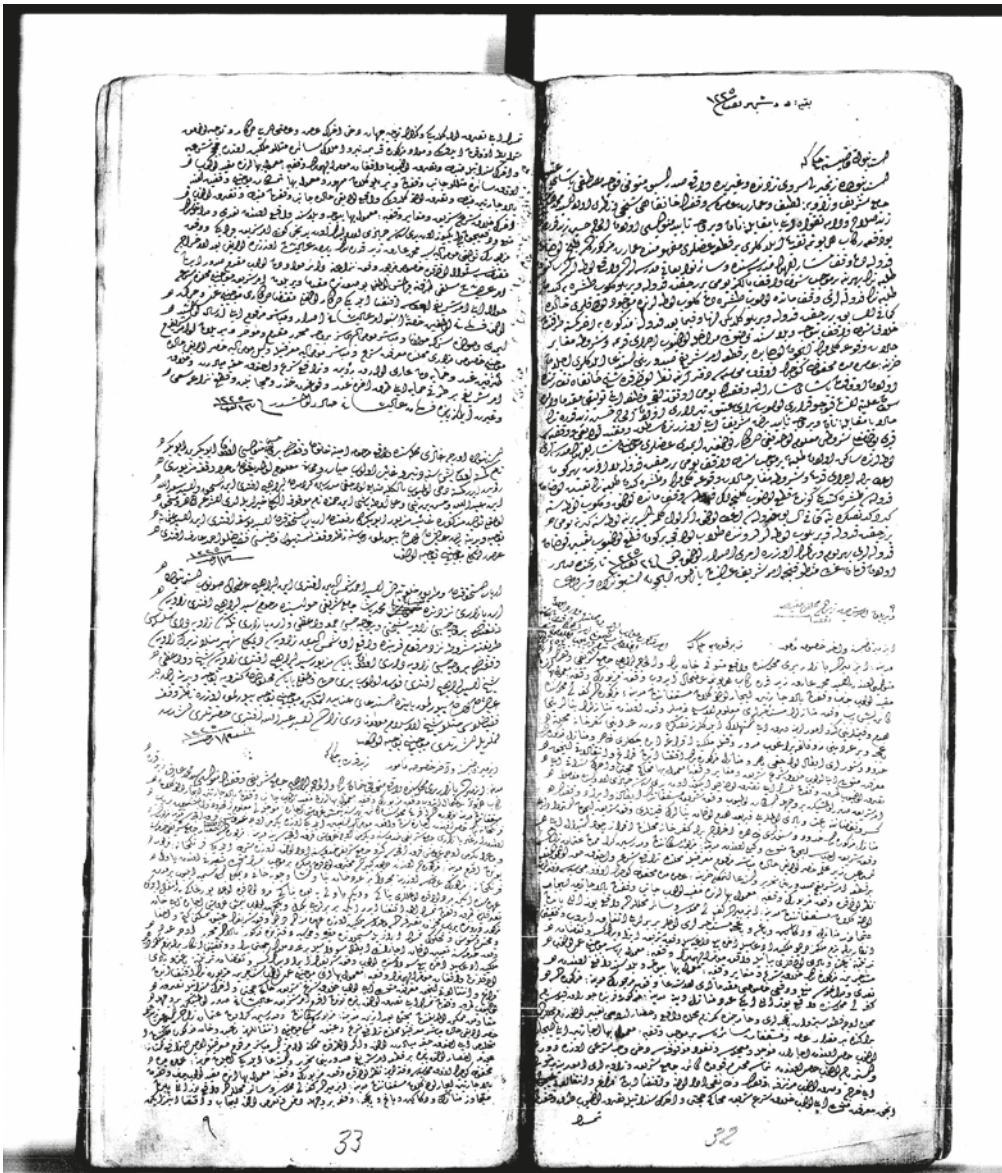
Külliye'nin tamiri ve yeniden inşası ile ilgili (COA. EV.d.13465.00003).

Belge 10
Dergâh postnişin
efendinin tamire nezaret
edeceğine dair belge (COA.
EV.MH.01027.00172).

Belge 10

Koca Mustafa Paşa Medresesinde ve çevre medreselerde bulunan talebelerin fodula istihkaklarının medresede kaldıkları süre kesilmemesi, memleketlerinden döndükleri andan itibaren haklarından yararlanmaları hususunda (VGMA. Defter.00680.00018).

